YANAKİ VE MİLTON MANAKİ

Yanaki ve Milton Manaki fenomeni, Avrupa'dan hemen sonra sinema mucizesini gerçekleştirmesiyle toplumumuzun kültür belleğinde faydalı bir deneyim olarak yerini almıştır.

Üretim ve yaratıcılık dallarının çoğunun bizim topraklarımızda gelişmiş ülkelere göre daha geç ortaya çıkmış olmasına rağmen, Manaki Kardeşlerin çalışmaları sayesinde sinemacılığımız geç kalmamış, Avrupa sinemasını aratmayacak bir gelişim göstermiştir. Lumiere Kardeşlerin filminin ortaya çıkmasından on yıl sonra Makedonya'da film üretimi yerel sanatkarlar tarafından yürütülmüştür. Manaki Kardeşlere Makedon sinemacılığını ve Makedon film kültürünü, Balkan diyarlarının öncü sanat dallarından biri konumuna getirdikleri için teşekkür etmemiz gerekir. Onlar sayesinde sinema sanatı Makedonya sanatları içinde yenilikçi ve öncü bir statüye ulaşmıştır. Bu emekleri Manaki Kardeşleri "sadece bizim sinema tarihimizin en üst noktasına değil, Makedon kültürünün Panteon'una yükseltmektedir."[14]

Teknik gelişmelerle temellenen sinema gibi bir sanatın XX. yüzyılda genellikle kırsal olan Makedonya gibi bir coğrafyada bu kadar erken hayat bulması belki bir tür paradokstur. Manaki Kardeşlerin ortaya çıktığı dönemde, Makedonya'da yaşanan kanlı buhranlar ve katliamların, Makedon halkının kahramanlıklarının Avrupa ve dünya ülkelerinin dikkatini çektiğini vurgulamak gerekir. Diğer yandan Doğu ve Batı'nın kesişme noktası olarak Makedonya'da sadece yeni sermaye değil, yeni insanlar ve onunla beraber yeni fikirler de doğmaya başlamıştı. Avrupa vatandaşları ülkemize geliyor, bizim vatandaşlarımız da Avru-

14 Boris Nonevski, *Filmskoto stoletie vo Makedonija*, "Kinopis", br. 13, Kinoteka na Makedonija, Skopje, 1995, str. 5.

pa'ya gidiyorlardı. Makedonya-Avrupa arasındaki bu sirkülasyon, gelişmiş dünyadan bilgi ve haberleri bize hızlı bir şekilde getirmeye başlamıştı. Bu bilgilerden bir tanesi olan sinematograf'ın Manaki Kardeşlere ulaşması ve XX. yüzyılın başlarında halkımızın yenilikçi insanları olarak onların bu aleti Makedonya'da hızlı bir şekilde yaygınlaştırmasıdır. Manaki Kardeşler mimarisiyle, kurumlarıyla, içinde yaşayan insanların fikirleriyle o zamanlar tam anlamıyla bir Avrupa şehri olan Manastır'da, sinematografla sinema sanatının temellerini atmışlardır.

Yanaki (1878-1954) ve Milton Manaki (1880-1964), Grevena yakınlarında, bugün Yunanistan toprakları içinde yer alan, Avdella köyünde doğmuşlardır. Avdella köyü Pind Dağı'nın doğusunda bulunmaktadır.

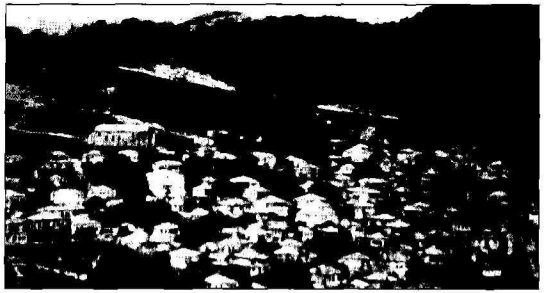

Avdella, Manakilerin doğduğu köy

Manaki ailesinde Yanaki ve Milton dışında üç de kız çocuk dünyaya gelmiştir: Evantiya, Vasilika ve Steryana.

Babaları Dimitri kültür bilinci olan bir çiftlik sahibiydi. Dimitri, Roman okullarının açılması ve kiliselerde ortodoks ibadetlerin Romance yapılabilmesi için çalışmalara katılıyordu. O Ulahlar'ın (Makedon Rumenleri) kendilerine özgü dil, örf ve adetleri ile halk olarak görülmesi yolunda aktif bir savaşçıydı.

Manaki ailesi

Manaki Kardeşlerin doğum tarihleri hakkında, farklı kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Aleksandar Krstevski'ye göre[15], Yanaki 18 Mayıs 1878 yılında doğmuştur ancak bazı kaynaklarda 1879 yılında doğduğu yazar. Aynı farklılık Christos

15 Александар Крстевски, Семејството Манаки, во книгата Творешвото на браќата Манаки, Архив на МАкедонија и Матица Македонска, Скопје, 1996, стр. 20.

Christodoulou'nun "Manaki Kardeşler - Balkan Filminin Yunan Öncüleri"[16] adlı kitabında da vardır. Giorgios Exarchoy ise "Manaki Kardeşler" adlı kitabında Yanaki'nin 1879 yılında Avdella köyünde[17] doğduğunu yazar. Pavle Konstantinov, "Manaki Kardeşler" adlı kitabında her ikisini, yani hem 1878 hem de 1879 yılını Yanaki ve Manaki'nin doğum yılı olarak göstermektedir.[18]

Milton Manaki, Aleksandar Krstevski'ye[19] göre, 9 Eylül 1882'de doğmuştur. Fakat, yazar farklı yazarların farklı çalışmalarında Milton Manaki'nin doğum yılı olarak 1880 ve 1884[20] yıllarına da rastlandığını not eder. Christodoulou[21] aynı tarihi kullanırken, Exarchoy,[22] 1881 yılı olduğunu söyler. Pavle Kostantinov, 9 Eylül 1880 tarihini gösterir fakat farklı belgelerde, Milton'un doğum yılı olarak 1882 ve 1884 yıllarının da geçtiğini not eder.[23]

Yaptığım araştırmalara göre, Manakilerin hayat ve eserlerini uzun yıllar araştıran araştırmacılardan biri olan Pavle Konstantinov'un sunduğu iddialara katılıyorum, yani Balkan sinemacılığının öncüleri olan Yanaki'nin 1878 yılında, Milton'un ise 1880 yılında doğduğunu düşünüyorum.

Yanaki Manaki ortaokulu doğum yeri olan Avdella'da (Roman okulunda) bitirmiştir. Ardından 1897 yılında Manastır'da Roman lisesini bitirmiştir ve öğretmen olarak işe girme ümidiyle doğum yerine dönmüştür. Bir kaç ay bekledikten sonra, 18 Nisan 1898'de Yanya yakınlarındaki İnen köyüne öğretmen olarak atanır.[24] Bir dizi iş değiştirmeden sonra, 18 Ekim 1899'da[25], Yanaki,

16 Christos Christodoulou, *The Manakis Brothers.* The Greek Pioneers of The Balkanic Cinema, Organization for the Cultural Capital of Europe Thessaloniki 1997, Thessaloniki, 1995, p. 51.

17 Giorgios Exarchoy, *Adelfoi Manakia (The Manaki Brothers),* Gavrilidis Publishing House, Athena, 1991, p. 233. Pri toa, na str. 32 ima publikuvano i dokument za ra|aweto na Yanaki Manaki.

18 Павле Константинов, Браќа Манаки, „Млад Борец", Скопје, 1982, стр. 24

19 Александар Крстевски, Семејството Манаки, цит. дело, стр. 31.

20 Ibid., стр. 31, фус нота 55.

21 Christos Christodoulou, *The Manaki Brothers*, op. cit., p. 51

22 Giorgios Exarchoy, *Adelfoi Manakia*, op. cit., p. 233.

23 Павле Константинов, Браќа Манаки, цит. дело, стр. 31.

24 Aleksandar Krstevski, *Semejstvoto Manaki*, cit. delo, str. 21.

25 Ibid., str. 21.

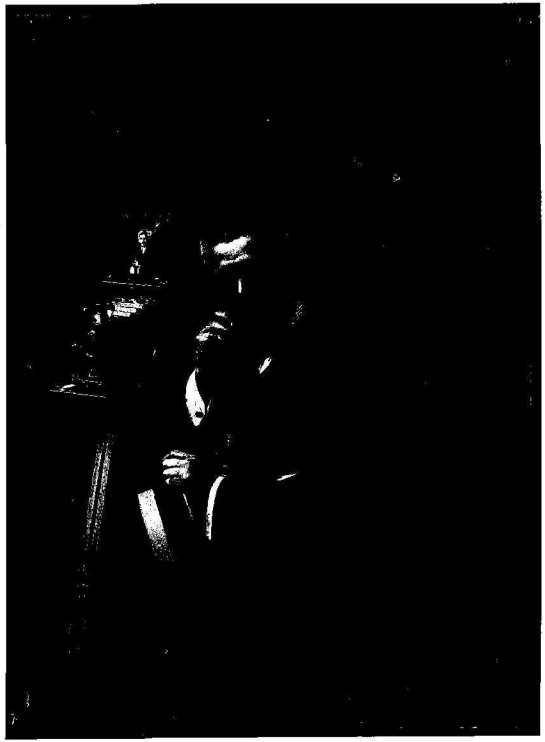

Yanaki Manaki

Yanya'daki Roman Ticaret Lisesi'nde, kaligrafi ve resim öğretmenliğine başlar. Bu arada, 18 Şubat 1898'de, Yanya'da fotoğrafçılık atölyesi açar.[26] Christodoulou'ya göre Yanaki, Manaki atölyesini 1898 yılının Mart ayında açmıştır,[27] Yanya Lisesi'nde ise aynı yıl 10 Ekim tarihinde işe başlamıştır.[28]

Abisinden farklı olarak, Milton eğitim için büyük bir arzu beslememekteydi. Avdella'da ortaokulu bitirdikten sonra, Yanya'daki Roman Ticaret Lisesi'ne yazılmış fakat sadece ilk sınıfı bitirmiştir. Milton'un eğitim için bir çaba sarfetmemesi babasının onu abisine yardım etmeye ve fotoğrafçılık mesleğini öğrenmesi için Yanya'ya göndermesine neden olmuştur.

Milton Manaki

26 Ibid.
27 Christos Christodoulou, *The Manaki Brothers*, op. cit., p. 69.
28 Ibid., p. 52.

Yanaki, Milton'un da geldiği 1898 Temmuzuna kadar atölyede tek başına çalışmıştır. Bu tarihten sonra kardeşlerin işbirliği başlamıştır.

Milton büyük bir çalışma sevgisiyle çok çabuk fotoğraf ustası olur. Öğrendiği her şeyi Yanya'da kaldığı süre boyunca daima etkisi altında olduğu abisine borçludur. Karakterleri ve eğitimlerindeki farklılıklar onların yaratıcı ve profesyonel işbirliklerine engel olmamıştır. İki kardeş fotoğraf ve sinema çalışmalarında yakın bir işbirliği içerisinde bir bütünlük yakalayarak kendilerini geliştirirler.

1898'den 1905 yılına kadar, Yanya atölyesinde çalıştıkları süre zarfında, Manaki Kardeşler sık sık seyahat ediyor ve fotoğraf çekiyorlardı. Bu süre içerisinde Yanya bölgesinde 40'ın üzerinde yerleşim yerini ziyaret ederek Manastır ve çevresine, Larissa ve Selanik'e de giderler.[29]

Yanya'da öğretmenlik yaptığı yıllarda Yanaki Manaki'nin Rum Patrik Kilisesi tarafından gerçekleştirilen Yunan propagandasıyla büyük sorunları olmuştur. Bunun sonucunda Yanya'dan taşınmak zorunda kalmıştır. Christodoulou yazdığı kitapta Yanaki'nin, Yanya'daki iş yerini terk etmesinin nedeni olduğunu varsaydığı şu olayı ele alır:[30] 1905 yılı Nisan ayında, üç Makedon *vilayetinin başmüfettişi olan Hilmi Paşa'nın izniyle, iki Roman* müfettişi Lazarom Dumas ve Yania Hondrozomos Yanya'ya gelirler. Amaçları Ulah dili konuşulan Epir köylerini ziyaret ederek oradaki Roman okullarını teftiş etmektir. Bu düzmece kontrolün ardından kötü olaylar yaşanır. Mayıs ayında Voyusa köyünden bir Ulah gurubu iki "müfettiş" liderliğinde bir olay çıkarıp polislerle çarpışırlar ve yetkililer yedi kişiyi tutuklar. "Roman müfettişler" haricinde bir fotoğrafçı, aynı zamanda Roman okulunda görevli bir öğretmen de tutuklanır, Yanaki Manaki de bu olaydan dolayı 1905 yılı Mayıs ayında lisedeki işinden ayrılır. Ayrıca Yanya'daki fotoğraf atölyesinde çalışma izni de elinden alınır.

İstihdam güvensizliği ve tehditler Yanaki ve Milton Manaki'nin, Manastır'a taşınmalarının nedeni olmuştur. Yanaki, lise eğitimini Manastır'da tamamladığı için şehirde geniş bir çevresi vardır. Şehirde bir süre ev aradıktan sonra 1904 yılında Şirok Sokakta

29 Aleksandar Krstevski, *Semejstvoto Manaki*, cit. delo, str. 32.
30 Christos Christodoulou, *The Manaki Brothers*, op. cit., p. 56.

bahçeli bir yer satın alırlar. 1905 yılında Yanaki'ye tekrar atölye açma imkanı sağlanır. Böylece Manaki Kardeşler 1905 yılında meşhur "Sanat Fotoğraf Atölyesi"ni kurar ve halka açarlar. Kısa bir süre sonra 1 Eylül 1906'da Yanaki, Manastır lisesinde kaligrafi ve resim öğretmeni olarak işe başlar[31]. Christodoulou'ya göre ise Yanaki Manaki, bu liseye öğretmen olarak 1 Eylül 1905 yılında tayin edilmiştir.[32]

MANASTIR

"Konsoloslar Şehri" olarak anılan Manastır, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başlarında Makedonya'nın idarî, siyasî, ekonomik ve kültürel merkeziydi. XX. yüzyılın başlarında çıkan Balkan Savaşları ve 1. Dünya Savaşı yıkımlarına kadar büyük bir iktisadi başarıyı yakalamıştı. Manastır'ın ticari merkez olarak gelişmesinde coğrafî konumu önemli bir faktör olmuştur. Manastır'da eskiden beri Doğu ve Batı yolları (Via Egnatia) ve Avrupa'nın Kuzeyi ile Ege ve Akdeniz'in güneyi kesişirdi. Bunun dışında, şehir gelişmiş bir siyasi ve diplomatik merkez, çok sayıda bölgesel kurumun ve yabancı temsilcilerinin ikamet ettikleri yerdi. Bu durum, şehrin gelişmesinde önemli bir etkendi.

XX. yüzyılın başlarında Manastır'ın nüfus sayısı tam olarak belirlenememiştir. Şehir 1902 yılında 37.000 kişi, 1906 yılında Meyer sözlüğü'ne göre 50.000, yeni istatistiklere göre ise 1910 yılında 52.729[33] kişi barındırıyordu. Trajche Grujoski'ye göre[34] 1910 yılında Manastır'ın 48.310, 1921 yılında 28.418, 1931 yılında 32.982 ve 1937 yılında 33.024 sakini vardır. Geçtiğimiz yüzyılın istatistiklerine göre Manastır yeşillik dolu, her yerinde evlerin çevreleri ağaçlarla çevrilmiş, büyük bahçelerle dolu güzel bir kentsel yerleşim yeridir. Şehirde, başta vilayet, konsolosluklar, kilise, cami ve sinagoglar gibi çok güzel kamu binalarıyla do-

31 Aleksandar Krstevski, *Semejstvoto Manaki*, cit. delo, str. 23.

32 Christos Christodoulou, *The Manaki Brothers*, op. cit, p. 56.

33 Јован Хаџи Васиљевиќ, Град Битољ, Београд, 1911, стр. 10-11.

34 Трајче Грујоски, Битола & дејствие на основните фактори врз општествено-економскиот развиток, докторска дисертација одбранета на 2.06.1965 година на Економскиот факултет во Скопје, стр. 201.

ludur. Aynı şekilde devlet okulları, askeri okullar ve hastaneler de bulunmaktadır. Bu binaların içinde en dikkat çekici olanları ise askeri binalardır. Askeri binaların sadece ikisine 8.000 asker sığabilmektedir. Bunun dışında, Manastır'da en büyük çarşı ve çok sayıda faal durumda atölye yer almaktadır.[35]

XIX. yüzyılın sonlarına doğru ve XX. yüzyılının başlarında Manastır'ın sosyo-ekonomik gelişmesinde coğrafi konumu ve Osmanlı İmparatorluğu için stratejik bir barınak statüsünde olması önemli bir etken olmuştur.

Manastır ve çevresinde bir kaç endüstri dalı gelişmesine rağmen üretimde el sanatları en yaygın olanıdır. XX. yüzyılın sonlarında ilk un fabrikası, bira, buz, şeker, tekstil, sabun üretimi yapan endüstri şirketleri de ortaya çıkmıştır. Aralarında en büyüğü, Tütün fabrikasıdır. 1924 yılında ilk elektrik santrali çalışmaya başlamıştır. Tarımcılık oldukça düşük bir seviyededir. Hayvancılık alanında koyun ve keçi yetiştiriciliği önde gelmektedir. Önceden oldukça kötü durumda olan ulaşım, 1894'te Manastır-Selanik demiryolu yapıldıktan sonra önemli bir gelişim göstermiştir.

Yeni ulaşım altyapısı ve coğrafi konumu sayesinde, Manastır zaman içerisinde çok sayıda pazar ve farklı mallarla ilgilenen zengin tüccarların en önemli alışveriş merkezi haline gelmiştir.[36]

"Konsoloslar Şehri"nde yabancı diplomatik temsilciliklerin varlığı göze çarpıyordu. Bu durum, Avrupa'nın Manastır'daki varlığı anlamına geliyordu. Manastır'daki diplomatik temsilcilikler XIX. yüzyılın ortalarına doğru açılmaya başlamıştır. Büyük Avrupa devletlerinden ilk olarak, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu 1851 yılında diplomatik temsilciliğini açmıştır. Hemen ardından 1852 yılında Birleşik Krallık Konsolosluğu'nun diplomatik faaliyetleri başlamıştır. Fransa 1854 yılında, Rusya 1861 yılında, diğer ülkelerden Sırbistan 1889, İtalya ve Romanya 1895 yılında Manastır'da diplomatik temsilciliklerini açmışlar-

35 Др Јован Хаџи Васиљевиќ, цит. дело, стр. 13-19

36 Сребре Дамчевски, Стопанскиот развој на Битола кон крајот на XIX. и почетокот на XX век, во книгата Творештвото на браќата Манаки, Архив на Македонија и Матица Македонска, Скопје, 1996, стр. 141-154.

dır.[37] Diplomatlar Manastır'a bir hareketlilik, yeni bir kültürel içerik katmıştır. Manastır'da resepsiyon ve balolar düzenlenmiş, yeni kuşak, Avrupa seçkinlerinin moda ve davranış tarzlarını kabul etmiş ve örnek almıştır.

Jeopolitik konumu ve ekonomik gücünden dolayı Manastır yabancı propagandacıların ilgi ve etkisini çok çabuk üzerine toplamıştır. Manastır'ın kültürel özellikleri; kozmopolit yapısı, milliyet, dil, din ve kültür çeşitliliği bu ilginin kaynağı olmuştur. Manastır çağların değişimiyle üzerinden geçen istihbarat gezginleri ve tutkulu siyasi kışkırtıcılarla adeta balkanların Kazablanka'sı olmuştur.

Propaganda faaliyetlerinin yaratıcıları yabancı temsilcilikler di. Fakat, en başından beri kiliseyi ve eğitimi kontrolü altına alanların öne çıkacağı açıkça belliydi. Bir propaganda türü olan "Baika", Makedonya ve özellikle Manastır'da "araştırmalarını" sürdüren ünlü ve tanınan "bilim adamları"ndan desteklenen duyumların ve bilgilerin yayınlanmasıydı. Kitap, dergi ve gazeteler güçlü birer propaganda aracıydı. Manastır, XIX. yüzyılın ortasında çok sayıda kütüphane ve okuma salonu vardı. Bu yayınlardan daha gaddar olan kitap yok etme, rüşvet, yoksul ailelerin çocuklarını yurtlara barındırarak üstlerinde baskı kurma, mal varlıklarını yakma ve yok etme tehditleri, cinayetler gibi propaganda aktivitelerinin var olduğu da bilinmektedir.

Bütün bunların üzerine yabancı propagandacıların ziyaretleri ve sıkça yapılan büyük sokak etkinlikleri de yer almaktaydı. Bu propaganda aktiviteleri şehri ve insanları birbirleriyle karşı karşıya getiriyor ve bölüyordu. Fakat her şeye rağmen yabancı propagandacılar amaçlarına kalıcı bir şekilde ulaşamamışlardır. [38]

XIX. yüzyılın sonlarında yapılan bütün propaganda çalışmalarına rağmen, Manastır kendi kişiliğini korumayı başarmış, Avrupa ve Doğu kültürlerinin karıştığı, zengin bir manevi yaşama sahip, kendine özgü bir kültür merkeziydi ve sonuna kadar da

37 М-р Јован Д. Кочанковски, Странски дипломатски претставништва во Битола, во книгата Творештвото на браќата Манаки, Архив на Македонија и Матица Македонска, Скопје, 1996, стр. 167-184.

38 Aleksandar Sterjovski, *Stranskite propagandi vo Manastir, vo knigata Tvore{tvoto na bra}ata Manaki*, Arhiv na Makedonija i Matica Makedonska, Skopje, 1996, str. 217-227.

Evli İtalyan çift - Manastır'daki ilk film projeksiyoncuları

öyle kalmıştır. Bu dönemde çok sayıda farklı orkestra ve koroları ile müzik hayatı da oldukça zengindir. Kitaplara ve edebiyata olan ilgi büyüktür. İlk basılan gazete 1890 yılında Türk dilinde basılan "Monastir" gazetesidir.[39] Tiyatro, kültür hayatı içerisinde özel bir yer almaktadır. Daha 1905 yılında ilk tiyatro binası inşa edilmiştir. Resim sanatının da kendine özgü bir geleneği vardır.

Şehrin kültür hayatında 1895'de Paris'deki sunumundan kısa bir süre sonra Manastır'a gelen sinemanın özel bir yeri vardır. Manastır sakinleri, 1887'de kimlikleri belirsiz bir İtalyan çiftin, şehre Draç ve Korça üzerinden geldikten sonra, Fransız üretimi filmleri gösterime sokmalarıyla ilk hareketli fotoğrafları görme şansına sahip olmuşlardır. XX. yüzyılın başlarında da Manastır uzun zaman film kültürünün yayılmasına ve sinema gösterimi faaliyetlerinin gelişmesine öncülük etmiştir. 1906 yılında "Shark" otelinde İtalyan Pietro Chinezi'nin gezici tiyatrosu film gösterimlerini gerçekleştirir. 1918 yılında iki yeni sinema çalışmaya başlamıştır. Amerika'dan geri dönen Lazo Tsapari otel Amerika'da, Kosta ve Dimitri Chomu ise Selanik otelinde sinema salonu açarlar. Mihail Pema ise 1920 yılında şehir tiyatrosu binasında sinema açmıştır.

Manaki Kardeşler Manastır'a taşınmalarından kısa bir süre sonra, 1906 yılında, Bükreş'te gerçekleşen Büyük Dünya Sergisi'ne katılırlar. Hayatlarının bu kısa dönemine daha dikkatli bir şekilde bakacağız, çünkü film kamerasının alınması ve kameramanlık faaliyetlerinin başlaması onların Romanya'ya yaptıkları ziyaretleriyle bağlantılıdır. Manaki Kardeşlerin Bükreş'e yaptıkları ziyaret hakkında şu ana kadar aynı bilgiler tekrarlanmaktadır. Yeni ulaşabildiğimiz bilgiler başka şeyler anlatıyorlar. Ben ilk önce çoğu yazarın tekrarladığı eski bilgileri aktaracağım.

Kardeşler 1906 yılında Bükreş'te düzenlenen Büyük Dünya Sergisi'ne katılırlar. Sergi esnasında düzenlenen fotoğraf yarışmasında kardeşler fotoğraf koleksiyonlarıyla yer alarak altın ve

39 Др Киро Дојчиноски, Развиток на културата во Битола кон крајот на XIX. и почетокот на XX век, во книгата Творештвото на браќата Манаки, Архив на Македонија и Матица Македонска, Скопје, 1996, стр. 387-395.

gümüş madalyalarla ödüllendirilirler. [40]

1907 yılında Yanaki Manaki Roman Kraliyet sarayında saray fotoğrafçısı ünvanını kazanır.[41]

Christodoulou'nun verdiği bilgiye göre, 1905 yılının sonlarında[42] akrabaları, şehir baş komiseri Apostol Bazda, 2. Abdülhamid'in küçük kardeşi Mehmed Şehzade'nin fotoğrafını çekmelerine aracı olur ve böylece Manaki Kardeşler ilk kez İstanbul'u ziyaret ederler. Aynı yazara göre, Manaki Kardeşler 1906 yılının

Bükreş'teki fotoğraf sergisinden 'Anne ve Çocuğu'

Kasım ayında Bükreş'te gerçekleşen sergide "çalışmalarındaki estetik ve teknik mükemmeliyetçiliklerinin kabullenildiğinin göstergesi" olarak, özel fahri plaketler ile ödüllendirilmişlerdir.[43] Christodoulou, Manaki Kardeşlerin 1907 yılında Roman sarayının, 1911 yılında Osmanlı Sultanı'nın ve 1929 yılında Aleksandar Karagorgevik'in resmi fotoğrafçısı olduklarını belirtiyor.[44]

Giorgios Exarchoy ise Manaki Kardeşlerin 1905 yılında, Bük-

40 Aleksandar Krstevski, *Semejstvoto Manaki*, cit. delo, str. 34.
41 Ibid., str. 25.
42 Christos Christodoulou, *The Manaki Brothers*, op. cit, p. 87.
43 Ibid., p. 88.
44 Ibid., p. 171.

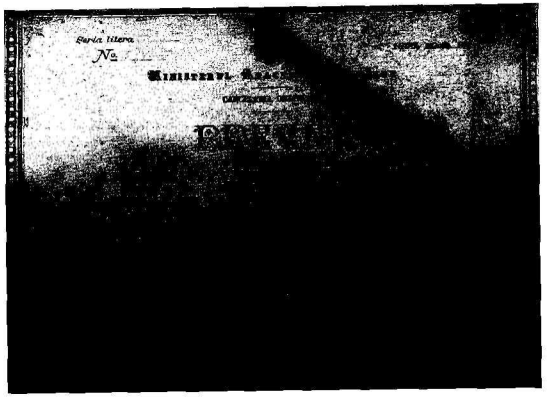

Jübile Onur Ödülü, Carol I

reş'teki uluslararası fotoğraf sergisine katıldıklarını ve orada gümüş madalya kazandıklarını, 1906 yılında ise, yine Bükreş'te, iki fotoğrafçılık faaliyetinde iki ödül daha kazandıklarını ve "Jubile Onur Ödülü" aldıklarını belirtiyor.[45]

Marian Tsutsi'nin Roman film arşivinden aldığı en yeni bilgilere göre Manaki Kardeşlerin 1906 yılında Bükreş'te düzenlenen Büyük Dünya Sergisi'ne katıldıkları doğrudur. Sergi esnasında Makedonya pavyonu kurulmuştur. Fakat Manaki Kardeşler fotoğraf koleksiyonlarını sergide değil de Makedonya pavyonunda sergilemişlerdir. O sırada Milton altın, Yanaki ise altın ve gümüş madalyalar ile ödüllendirilmiştir. Üç özel madalya da diplomatlara verilmiştir. Fakat diplomatlar bu ödülleri yarışmanın kazananları olarak değil de dünya sergisine yaptıkları katılımları için verilen birer sembolik teşekkür olarak almışlardır. Bunun dışında, Milton Manaki "1. Karol Jubile Madalyası"nı almış, kardeşler Roman Kraliyet ailesinin resmi fotoğrafçıları ilan

45 Giorgios Exarchoy, *Adelfoi Manakia*, op. cit, p. 233.

edilmişlerdir.[46] Aldığı ödüller sayesinde Yanaki Manaki, Avrupa'nın birçok kentini ziyaret etmiş, bir Londra seyahatinde de film kamerasını satın almıştır.

Sonuç olarak, Manaki Kardeşlerin Manastır'a taşınmalarından 1.Dünya Savaşı'nın başına kadar uzanan süreç oldukça verimli geçmiştir.

1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Manaki Kardeşlerin sorunları da başlamıştır. 1915 yılında Manastır'ın Alman ve Bulgar ordusu tarafından işgal altına alınmasıyla özellikle Yanaki'nin durumu zorlaşmıştır. Öyle ki, atölyede yapılan bir arama esnasında silah ve mühimmat bulunmuş, o da Yanaki Manaki aleyhine dava açılması için yeterli olmuştur. Bu suçlamaya göre Yanaki 3 Şubat 1916'da Manastır hapishanesine kapatılmıştır.[47] Kısa bir süre sonra serbest bırakılmış, fakat Bulgaristan'ın Plovdiv şehrine sürgün edilmiştir. Yanaki, Plovdiv'de 1918 yılına kadar çalışarak kendi atölyesini açmayı başarmıştır. 1. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Yanaki'nin Plovdiv'de kalması için hiçbir nedeni kalmamış ve Manastır'a dönmüştür. Manastır'a dönüşünden sonra, 1919 yılında, kardeşiyle beraber savaş esnasında yıkılmış olan atölyelerini yenilemiş ve fotoğrafçılık çalışmalarına devam etmişlerdir.

29 Temmuz 1922'de Yanaki, Anastasiya Haci İliya ile evlenmiş, iki yıl sonra bir erkek çocuğu olmuştur. Çocuklarına Dimitri, yani Yanaki'nin babasının adını vermişlerdir. Aralık 1926 yılında, Dimitri'nin doğmasından sadece iki yıl sonra, Anastasiya hastalanıp vefat etmiştir.[48] Yanaki tek başına çocuğunu büyütmeye devam etmiş ve 1931 yılında onu Selanik'teki Roman okuluna yazdırmıştır. Bu da Yanaki'nin Selanik'te iş bulma yolunda sarf edeceği çabalarının nedeni olmuş, 1935 yılında da bu çabaları sonuç vermiştir.[49] Christodoulou, yazdığı kitapta, Kostas Stamatiou'nun yazdıklarını aktarmaktadır. Onlara göre, oğlu Dimitri'nin 12-13 yaşını doldurduğu ve ortaokula yazıldığı 1939

46 Мариан Цуцуи, Јанаки Манаки & воен дописник во 1903?, „Кинопис" бр. 26, Кинотека на Македонија, Скопје, 2002, стр. 13-22.

47 Aleksandar Krstevski, *Semejstvoto Manaki*, cit. delo, str. 26.

48 Ibid., str. 28.

49 Ibid.

yılında Yanaki Selanik'e kaçmıştır.[50] 2. Dünya Savaşı esnasında orada kalmış ve savaşın bitmesinden hemen sonra kapatılan Roman İktisat Okulu'nda işe başlamıştır.[51] 1947 yılında Yanaki bir talihsizlikle daha karşı karşıya gelmiştir. 23 yaşındaki oğlu Dimitri, Selanik'te hayatını kaybetmiştir.[52] Bazı yazarlara göre, Dimitri'nin ölüm tarihi 16 Aralık 1947'dir.[53] Christodoulou'ya göre ise, altı dil konuşan Dimitri verem hastalığına yakalanarak 14 Ocak 1948'de hayatını kaybetmiştir. Dimitri'nin ölümünden 6 yıl sonra, 19 Mayıs 1954'te Yanaki Manaki de Selanik'te hayatını kaybetmiştir. Resmî ölüm belgesinde "beyin kanaması" yazar.[54] Exarchoy'ya göre ise Yanaki 19 Mart 1954 yılında hayatını kaybetmiştir.[55] Pavle Konstantinov ve Aleksandar Krstevski'nin "Manaki Kardeşlerin Eserleri" adlı kitaplarında, Yanaki'nin ölümüyle ilgili bir bilgi yoktur.

Manaki Kardeşler 1905 yılında atölyelerini Manastır'a taşıdıktan sonra, Milton Manaki'nin hayatında bu şehir son istasyon olmuştur. Milton şehrin sosyal yaşamına çok çabuk katılmış ve çok sayıda arkadaş edinmiştir. Sürekli seyahat ettiği bilinmektedir. 1905-1910 yıları arasında, atölyenin ihtiyaçları için 25 yerleşim yerini ziyaret etmiştir. Bu noktada Selanik, İstanbul ve Bükreş seyahatleri özellikle dikkate alınmalıdır. Bu yıllar Manaki Kardeşlerin yoğun fotoğrafçılık faaliyetleri sergiledikleri dönemdir.

Manaki Kardeşlerin film etkinlikleriyle ilgilenmeye başlamaları da bu dönemi önemli kılmaktadır. Milton Manaki'nin hatıralarına göre,[56] 1905 yılında abisi Yanaki Londra'da kalmış ve oradan "Charless Urban Trading Co."ya ait film kamerasını, üstelik üçyüzüncü Bioscope modelini satın almıştır. Böylece, bu meşhur

50 Christos Christodoulou, *The Manaki Brothers*, op. cit, p. 162.
51 Ibid., p. 57.
52 Павле Константинов, Браќа Манаки, цит. дело, стр. 31.
53 Aleksandar Krstevski, Semejstvoto Manaki, cit. delo, str. 29.
54 Christos Christodoulou, *The Manaki Brothers*, op. cit, p. 57.
55 Giorgios Exarchoy, *Adelfoi Manakia*, op. cit, p. 233.
56 Павле Константинов, Браќа Манаки, цит. дело, стр. 131.

"Kamera 300" ile Makedonya topraklarında yaratıcı balkan sinemacılığının doğuşu başlamıştır. Bu dönemde birkaç önemli olay ve insan, Manaki Kardeşlerin fotoğraf plaklarında veya film bantlarında böylece belgelenmiştir. Bunların bazıları: "Jön Türk Devrimi", "Roman Heyetinin Makedonya Ziyareti", "V. Mehmed Reşat'ın Selanik ve Manastır Ziyaretleri", "Balkan Savaşları", "Sırp Kralı Aleksandar Karagorgevik'in Manastır ziyareti", "1. Dünya Savaşı", vb.

Exarchoy'nun iddialarına göre ise, Yanaki Londra'yı 1905 yılında ziyaret etmiş ve satın aldığı Bioscope ile ilk filmlerini Avdella'da çekmiş, 1907 yılında Paris ve Londra'ya yaptığı ikinci ziyaretinde, Yanaki yeni kamera satın almış ve onunla "sistematik film çekimlerine" başlamıştır.[57] Şu ana kadar başka hiçbir kaynakta kardeşlerin iki farklı kamera sahibi olduklarını ve ikisiyle de çekim yaptıklarından bahsedilmemiştir. Fakat Manaki Kardeşlerin çektikleri film materyallerinin analiz çalışmasında, birçok yerde, onların iki kamerayla çalıştıkları izlenimi alınmaktadır. Bunu film analizleri esnasında ispat etmeye çalışacağız.

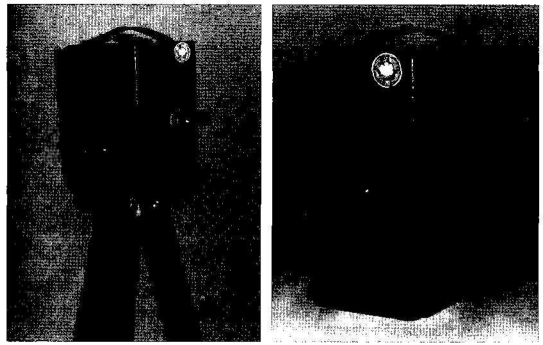

Kamera 300

57 Giorgios Exarchoy, *Adelfoi Manakia*, op. cit, p. 233.

Manaki Kardeşlerin fotoğraf atölyelerindeki çalışmaları Balkan Savaşları sırasında düşük bir kapasiteyle de olsa devam etmektedir. Bu durum 1. Dünya Savaşı için de geçerlidir. Milton için abisi Yanaki'nin Plovdiv'e sürgün edilmesi atölye çalışmalarını daha da zor hale getirmiştir. Bu yüzden de kendisi ek bir işle uğraşmak zorunda kalmıştır. At alıp satmış, domuz beslemiş ve tahıl satmıştır.

1917 yılında, Manastır'ın bombalanması esnasında, atölye de zarar görmüş ve içinde bulunan çok sayıda fotoğraf ve fotoğraf plakları, fotoğraf makineleri ve diğer malzemeler yok olmuştur. Bu nedenle atölyede çalışmak mümkün olmamış, Milton da o sırada ticaretle ilgilenmiştir.

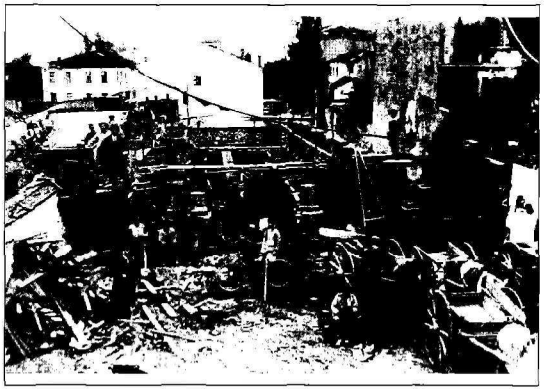

Manaki Sineması'nın inşaatı

Atölye, Yanaki'nin sürgünden dönmesinden sonra 1919 yılında yenilenmiştir. Fakat, ekonomik durumları hala iyileşmemiş ve başka işlerle uğraşmayı düşünmeye başlamışlardır. Bu şekilde sinema gösterimlerine başlamaya karar vermişler ve 1921 yılında sinema-projektörü alıp 26 Ağustos'ta "Manaki" sinemasını açmışlardır.[58] İlk olarak 180 koltuklu bir açıkhava sineması olan bu sinema sonrasında, 1922 yılında kapalı sinema salonu ihtiyacı için bir bina inşa etmeye başlarlar. Sinema 395 koltuk kapasitesiyle 1 Aralık 1923'te çalışmaya başlar.[59] Christodoulou'ya göre, sinemanın ön sıralarında 373 koltuk, balkon ve localarında ise 200 koltuğu vardır.[60]

Milton, yakın ve samimi davranışları ile geniş bir çevreye sahip olmuş, Yugoslavya-Fransız Kulübü, Kızıl Haç, Bisikletçiler Kulübü, Avcılar derneği ve Zanaatkarlar Odası gibi pek çok organizasyonda yer almıştır.

"Manaki Kardeşlerin Eseri" adlı kitapta, Milton'un Avdella'lı Vasiliki Dauka ile ne zaman evlendiği konusunda kesin bir bilgi yoktur. Sadece oğulları Leonid'in 10 Mayıs 1935 yılında[61] doğduğu hakkında bilgi bulunmaktadır. Christodoulou'ya göre ise, Milton ve Vasiliki, Larissa'daki akrabaları Alekso Dukas'ın oğulları Leonid Dukas'ı evlatlık aldıkları 1936 yılında evlenmişlerdir.[62]

2. Dünya Savaşı esnasında Milton geçici izin alarak fotoğrafçılık atölyesini çalıştırmaya devam etmiştir. Fotoğrafçılık faaliyetlerini ülkenin kurtuluşu sonrasında 6 Mart 1964'e[63], yani ölene kadar devam ettirmiştir. Konstantinov[64] ve Christodoulou[65] bu tarihi 5 Mart 1964, Exarchoy ise 5 Mayıs 1964[66] olarak belirtmişlerdir.

Film İşçileri Derneği, Makedonya sinemacılığının öncüsü olarak, Milton Manaki'yi fahri üyeleri olarak seçmiştir.[67]

Manaki Kardeşlerin eserlerinin tümü, Milton'un dostça yaklaşımları sayesinde Manastır ve Üsküp'teki Makedonya Devlet Arşivi ve Manastır'daki İlçe Tarih Arşivi'nde korunmuştur. Mü-

58 Александар Крстевски, Киноснимателската и киноприкажувачката дејност на браќата Манаки, во книгата Творештвото на браќата Манаки, цит. дело, стр. 499.
59 Ibid., str. 505.
60 Christos Christodoulou, *The Manaki Brothers*, op. cit, p. 147.
61 Aleksandar Krstevski, *Semejstvoto Manaki*, cit. delo, str. 39.
62 Christos Christodoulou, *The Manaki Brothers*, op. cit, p. 69.
63 Александар Крстевски, Семејството Манаки, цит. дело, стр. 44
64 Павле Константинов, Браќа Манаки, цит. дело, стр. 57.
65 Christos Christodoulou, *The Manaki Brothers*, op. cit, p. 69.
66 Giorgios Exarchoy, *Adelfoi Manakia*, op. cit, p. 233.
67 Друштвото на филмските работници го избрало Милтон Манаки

zakerelerin tamamlanmasından sonra, Makedonya Devlet Arşivi film materyallerini, Manastır'daki İlçe Tarih Arşivi ise fotoğraf materyallerini ve aile belgelerini satın almışlardır.

Milton, eşyaların deftere kaydedilmesi ve tanımlanması esnasında sadece negatif cam plakalarının kaydedilmesine katılmıştır.[68]

MANAKİ KARDEŞLER HANGİ BALKAN KÜLTÜRÜNE AİTTİRLER?

Rum gazeteci ve film uzmanı Christos Christodoulou'nun[69] "Manaki Kardeşler –Balkan Filminin Yunan Öncüleri" kitabıyla beraber o zamana kadar kısmen tartışılan, Manaki Kardeşlerin hangi Balkan milli kültürüne ait oldukları tartışması ortaya çıkmıştır. Tomislav Osmanli ve Marian Tsutsui'in metinlerinden sadece ana fikirleri ve Christos Christodoulou'nun ifadelerinde yer alan Rum tahsislerine karşı tepkilerin bir kısmını aktaracağız.

Tomislav Osmanli, "Önyargı ve Çelişkiler Kitabı" adlı kitabının "Kinopis"[70] dergisinde yayınlanan bölümünde Manaki Kardeşlerin bıraktığı film mirasının Balkan kültürünün bir öğesi haline gelip gelemeyeceğini sorgulamaktadır. Yani, Osmanli, Christodoulou'nun bahsedilen kitabında Manaki Kardeşlerin Rum oluşunu öne çıkararak, insan hakları ve ulusal azınlıkların bilinci ve teklik promosyonuna dayalı çağımızın genel duyarlılığı açısından eskimiş olan bir milli indirgemecilik içinde olduğunu savunmaktadır. Kitabın taşıdığı bu indirgemeci, tahsisleyici ve negatif tutuma örnek olarak, Osmanli, kitabın yapısı, altbaşlıkları ve bazı spesifik tutumlarını göstermektedir. Christodoulou, ondan önce de Manaki Kardeşler hakkında yazan bir kaç başka yazar gibi, Yanaki ve Milton Manaki'nin ve genel olarak ailelerinin kökenlerinin Ulah olduğunu kabul etmektedir. Fakat sorun şu ki, hepsi, Ulah milletini Rum milletinin spesifik bir parçası olarak görmektedirler.

68 Ibid., str. 43.

69 Christos Christodoulou, *The Manaki Brothers*, op. cit., 1995.

70 Tomislav Osmanli, Kniga na predubeduvawa i protivre~nosti, "Kinopis#, br. 17, Kinoteka na Makedonija, Skopje, 1997, str. 21-30.

Osmanli, Manaki Kardeşlerin eserlerinin onların etnik kökenlerinden ayrı tutulması gerektiği fikrindedir. Manaki Kardeşlerin etnik kökenleri ne olursa olsun, onların eserleri Balkan kültürünün ortak ürünleridir. Osmanli, Manaki Kardeşlerin eserlerine, bazı ulusçu ve geride kalmış değer ölçütleri yerine, kültürlere ve birleşik Balkan kültürüne şans veren, barışçı düşünceler ile yaklaşılması için önemli bir çaba sarf etmiştir.

"Kinopis"in aynı sayısında sinema bilgini Marian Tsutsui de kendi fikirlerini paylaşmıştır.[71] Tsutsui yazısında, Manaki Kardeşlerin Balkan kültürü tarihinde ait oldukları yere konulabilmeleri için onların Ulah olduklarının kabul edilmesi gerektiğini söyler. Tsutsui, Manaki Kardeşlerin öncelikle Makedonya'ya ait olduklarını, daha sonra Balkan kültürü için değerli filmler yapmış birer Balkan vatandaşı olduklarını belirtir.

Tsutsui, Manaki Kardeşlerin uyruğunu yadırgamadan kabullendikleri için Makedon halkına teşekkür eder, Manakilerin eserlerinin Makedonya'nın kaderini paylaştığını savunur. Tsutsui yazısını şöyle bitirir: "Nehirlerin kaynakları vardır. Vardar'ın olduğu gibi, Manaki Kardeşlerin eserlerinin de kaynağı Makedonya'dır. Bu hiçbir şekilde sorgulanamaz!"

Balkanlar, yani, Rum, Bulgar, Sırp, Romen, Arnavut, Makedon, bütün bu halklar tarihte sert bir şekilde siyasallaştırılmış ve siyasal sorunlar yaşamışlardır. Balkan halklarının hepsi kendi milli egolarının, etnosantrizmin ve kültürel emperyalizmin mağdurları olmuşlardır.

Balkan halkları Manaki Kardeşleri dar saplantılardan ve ulusçu düşüncenin etkilerinden sıyrılarak değerlendirebilirlerse, Manakileri Balkan kültürünün ortak bir değeri olarak göreceklerdir.

Yanaki ve Milton Manaki kardeşler köken olarak Ulahdırlar. Onlar okullar ve kiliselerde Roman dilinin kullanılması için savaşmışlar, Bükreş'te çalışmalar yaparak 1. Karol'un saray fotoğrafçıları olarak görevlendirilmişler ve film çalışmalarıyla ödüller almışlardır. Öbür taraftan o zaman Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altında olan bugünkü Yunan topraklarında doğmuşlar, orada eğitim görmüşler, fotoğrafçılık mesleğine orada başlamış

71 Мариан Цуцуи, Нови факти за врските на браќата Манаки со Романија, „Кинопис" бр. 17, цит. дело, стр. 31-38.

ve geliştirmişlerdir, demek ki, eserlerinin bir kısmı ile Rum kültürüne aittirler. Aynı zamanda iş hayatlarının büyük bir kısmını Osmanlı Devleti'nde geçirmişler, öyle ki, onların eserleriyle Türk kültürü de gururlanabilir. Fakat en mükemmel fotoğrafları ve ünlü "Kamera 300" ile geçekleştirdikleri film çalışmaları, Manastır'daki yaşantıları ve çalışmalarıyla örtüşmektedir. Manaki Kardeşler önemli eserleriyle, Makedon kültürüne aittirler.

3

MANAKİ KARDEŞLERİN ESERLERİ

Manaki Kardeşler, birçok farklı alanda verdikleri zengin ve yaratıcı eserlerinden dolayı, Makedonya kültürü tarihinde önemli bir yer almışlardır. Onlar hem fotoğrafçı hem de sinemacıdırlar.

Eserlerini bir bütün olarak değerlendirirsek, film sanatının tarihini de içine alarak, Manaki kardeşler Avrupa kültürünün de bir parçasıdırlar.

İncelenen materyaller, Manaki Kardeşlerin eserlerinin araştırılabilmesine imkan sağlamaktadır. Fotoğraf çalışmalarının çok büyük bir kısmı Makedonya Arşivi'nin Manastır'daki bölgesel departmanında, filmleri ise Makedonya Sinematek'te yer almaktadır. Makedonya Arşivi'nin "Manaki Kardeşler" fonunda, onların hayat ve eserleri hakkında da çok sayıda belge bulunmaktadır. Milton Manaki'nin materyalleri Makedonya Arşivi'ne verildikten sonra koruma altına alınmışlar, Milton Manaki'nin yaptığı içten yardımlar sayesinde, fotoğraf ve filmlerin büyük bir bölümünün özellikleri tespit edilmiştir.

Makedonya Arşivi tarafından bir satın alma sözleşmesi hazırlanarak 23 Eylül 1955 yılında öncelikle film çalışmaları satın alınmıştır. Fotoğraf, cam plakalar ve diğer fotoğrafik malzemelerin sayısının çok fazla olmasından dolayı belgelenmiş fotoğrafların tasviri biraz zorlaşmıştır. Manastır Tarih Arşivi ile yapılacak olan sözleşmenin hazırlıkları ise daha geç başlamıştır. Mayıs 1961 yılında fotoğrafların tasvirine başlanmıştır. Milton Manaki önceden belirlenmiş 11 soruya cevap vererek fotoğrafların açıklamalarını yapmıştır.

Milton Manaki'nin bu çalışmalarını göz önünde bulundurursak, Makedonya kültürü ve tarihi içerisinde, bir fotoğraf ve sinema sanatçısı olarak derin bir öz farkındalığa sahip olduğunu görürüz.

1. FOTOĞRAF ÇALIŞMALARI

Manaki Kardeşlerin fotoğraf çalışmalarını üç döneme bölerek inceleyeceğiz: Yanya, Manastır ve Filibe.[72] Bu sınıflandırma, çalışmaların gerçekleştirildiği zaman ve mekân göz önünde bulundurularak yapılmıştır.

Yanaki Manaki'nin fotoğraf sanatı ile ilgilenmesinin nedeni nedir? Bu konu hakkında şu ana kadar çok şey yazılmamıştır. Fakat, onun ilk fotoğraf atölyesini 18 Şubat 1898'de Yanya'da açtığı kesin olarak belirlenmiştir. Şahsi düşüncelerime göre, Yanaki Manaki'nin fotoğrafa olan ilgisi, kendi meraklı kişiliği ve fotoğrafın insanlar üzerinde bıraktığı manevi etkiyle bağlantılıdır. Yanaki teknik yeniliklere ilgi duyan ve genel olarak içinde yaşadığı çevreye kalıcı bir tanıklık bırakma ihtiyacıyla dolu bir kişiliğe sahiptir. Yanya'daki desen ve hat öğretmenliği de onun sanata karşı beslediği hassasiyetin, dünyaya karşı estetik bakışının ve keşfetme kabiliyetinin bir uzantısıdır. Fotoğrafa olan bu ilgi ve aşkını 1898 Temmuz'unda Yanya'ya fotoğraf sanatını öğrenme amacıyla gelen kendisi gibi yetenekli kardeşi Milton'a aktarmıştır.

Yanya dönemi onların teknolojiyi kavramaları ve fotoğraf sanatının içine girmeleri açısından önemli olmuştur. Bu dönem, 1905 yılında Manaki Kardeşlerin atölyelerini Manastır'a taşımalarıyla son bulur. Günden güne, fotoğrafların niceliği de niteliği de artmıştır.

Bu dönemde birçok yerde kaydedilmiş 370 negatif, Manastır Arşivi'nde saklanmaktadır. Fotoğrafların büyük bir kısmı Yanya, Manastır, Avdella, Zmiski, Samarina ve Perivoli'de çekilmiştir. Bu çalışmalarda en çok insan portreleri, konulu fotoğraflar ve Ulah'ların en çok ilgilendikleri hayvancılıktan esinlenen fotoğraflara özellikle çoban ve sürü karelerine rastlanmaktadır. Bunların yanı sıra, eğitim, siyasî hayat, manzara ve yerleşim konulu fotoğraflar da bulunmaktadır.

72 Böyle bir ayırım Aleksandar Krstevski'nin Фотографската дејност на браќата Манаки yazısında Творештвото на браќата Манаки, цит. дело, стр. 67-86 kitabında yapılmıştır. Pavle Konstantinov ise Браќата Манаки kitabında, onların fotoğrafçılık zanaatlerini Yanya ve Manastır dönemleri olarak iki döneme ayırıyor. Burada Plovdiv dönemini Manastır dönemi içermektedir, цит. дело, стр. 69-130.

Yanya

Manaki Kardeşlerin fotoğraf çalışmalarındaki ikinci dönem, Manastır dönemidir. O ünlü atölye, 1905 yılından 1964 yılına, Milton'un ölümüne, kadar çalışmıştır.

Manaki Kardeşler neden Manastır'a yerleşmişlerdir? Bu sorunun birçok cevabı vardır. Öncelikle, Yanaki burada Roman

Lisesi'ni bitirmiş ve pek çok dost edinmiştir. Burada, 19. yüzyılın sonlarında sayıları az olan, fotoğraf dükkanlarından birinde fotoğraf sanatıyla ilk buluşmasını gerçekleştirmiştir.[73] Bu dönemde Manastır, Osmanlı İmparatorluğu yönetimindeki bölgenin idarî, siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel merkezidir. Manastır'da mesleklerinde ilerleme ve kazanç elde etme imkânı bulmuşlardır. Böylece 8 Aralık 1905'de "Sanat Fotoğrafları Atölyesi"ni açmaları kolaylaşmıştır.

Manastır dönemi yaklaşık 60 yılı kapsamaktadır. Bu uzun sürede üretilen çok sayıda negatifler, cam plaklar, rulo filmler ve fotoğraflar korunmaktadır. Manaki Kardeşlerin Manastır dönemi en uzun ve en verimli dönemleri olduğu için beş ayrı aşamaya ayrılmıştır.

Molovishta Köyündeki okul

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1902 yılına kadar olan döneminde, Manastır, Avdella, Ber, Gopeş, Furka, Sinaya, Dolyani, Debre ve benzer şehirleri içine alan 57 yerleşim yerinden top-

73 Александар Крстевски-Кошка, Фотографската дејност на браќата Манаки, цит. дело, стр. 68

lam 1467 fotoğraf muhafaza edilmiştir. O dönemde Manaki Kardeşler İstanbul, Selanik, Londra ve Bükreş'te de kalmış ve oralarda da bolca fotoğraf çekmişlerdir. Bu dönemde büyük bir başarı elde etmişler ve film kamerası alıp ilk film çekimlerine başlamışlardır.

Bu dönemin çalışmaları birçok farklı konu içermektedir. Birkaç önemli tarihî olay hakkında yapılan dizi de önemlidir. Öncelikle Jön Türk Devrimi ile ilgili fotoğraf koleksiyonu ve 1908 yılında hürriyetin ilan edilişi sonrasında Makedon Devrimci Müfrezeler, milliyetçiler ve düklerin kaydedildiği fotoğraflar, Manastır'da bulunan diplomatik heyetlerin temsilcilerinin fotoğrafları ve 1909 yılında Debre'de düzenlenen Arnavut Kongresi esnasında yapılan koleksiyon belirtilmelidir. Bu dönemden, bizim

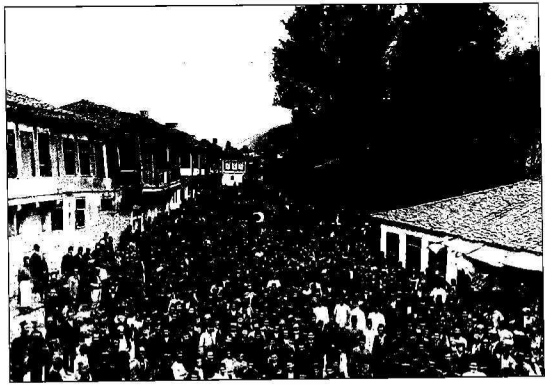

II. Meşrutiyetin İlanı, 10 Temmuz 1908

düşüncemize göre, en önemlisi 1911 yılında Osmanlı Sultanı V. Mehmed Reşad'ın yaptığı Manastır ziyaretini konu alan fotoğraf koleksiyonudur. Bu dönemde Manaki Kardeşler bireysel ve grup portrelerini, ziyaret ettikleri kasaba ve köy fotoğraflarını çekmeye devam etmişlerdir.

Bu dönemin ikinci aşaması Balkan Savaşları ve 1. Dünya Sa-

vaşı sırasındaki fotoğraf ve atölye çalışmalarını kapsamaktadır.

İkinci aşamada Manaki Kardeşler, 32 yerleşimde toplam 557 poz çekmişlerdir. En çoğu Manastır'da (403) olmak üzere, Florina, Korca, Grevena, Belgrad, Avdella vb. yerlerde çekilmiştir. Fotoğrafların büyük kısmı Manastır'daki atölyede basılmıştır. Bu fotoğraflar 106 asker ve subay portresini kapsamaktadır. Bunların içinde Aleksandar Karagorgevik, Nikola Peşik, Branislav Nuşik gibi kişilerin fotoğrafları oldukça önemlidir.

1906 yılından 1919 yılına kadar olan süre, Yanaki Manaki'nin fotoğraf çalışmalarının Filibe dönemi olarak adlandırılır. Yanaki, Filibe'de kendisine ait bir fotoğraf atölyesi açmıştır. Orada kaydettiği yaklaşık 200 fotoğraftan sadece 103 tanesi muhafaza edilmiştir; içlerinden 80 tanesi Filibe'de, 22 tanesi yakınlarda bulunan Hisar Hamamında ve kalan beş fotoğraf da Sofya'da çekilmiştir.

Manastır döneminin üçüncü aşamasında, yani 1919 yılından 1941 yılına kadar olan dönemde Manaki Kardeşlerin kaydettikleri fotoğrafların büyük kısmı korunmuştur. Bu yıllar, onların hayat ve eserlerinin olgunlaştığı dönemdir. Bu dönemin fotoğ-

rafları çoğaltılmış cam plaklara kaydedilmiş, 2713 poz saklanmıştır. Sonrasında Milton tarafından teşhis edilip açıklamaları yapılmıştır. Ayrıca, 1393 fotoğraf Manaki Kardeşler tarafından kopyalanmış, 3786 orijinal fotoğraf korunmuştur. Fotoğrafların büyük kısmı Manastır'da çekilmiştir; bu fotoğrafların büyük kısmı portrelerden oluşmaktadır. Bu çalışmaların dışında Manaki Kardeşler bu süreçte Kaymakçalan, Smilevo, Bukovo, Grevena, Ohri, Resne, Avdella, Gopeş ve diğer yerleşimlerde de kayıtlar yapmışlardır.

II. Dünya Savaşı sırasında Ohrid'deki St. Naum Manastırı

Manastır döneminin dördüncü aşaması II. Dünya Savaşı döneminde yapılan fotoğraf çalışmalarıyla ilgilidir. Kardeşi Yanaki 1935 yılında Selanik'e taşındığı için Milton fotoğraf atölyesinde yalnız çalışıyordu. Demek ki, bu dönemin sonları ve bir sonraki döneme ait fotoğraflar sadece Milton Manaki tarafından yapılmıştır. II. Dünya Savaşı döneminden 1247 fotoğraf korunmuştur. Bunların büyük kısmı Manastır'da çekilmiş asker ve subay portreleri, geçit törenleri ve benzeri askeri faaliyetlerin fotoğraflarıdır.

Manastır döneminin beşinci aşaması özgür Makedonya döneminde yapılan atölye çalışmaları ve fotoğraflardan oluşmaktadır. Milton Manaki için bu aşama oldukça verimlidir. Milton, son fotoğrafını 1963 yılında, ölümünden tam bir sene öncesinde çekmiştir. Bu dönemden 4588 fotoğraf muhafaza edilmiştir. Bunların 1843'ü portre fotoğraflarıdır. İçlerinde Manastır'ın kurtuluşu esnasında çekilen dizi fotoğraflar, Manastır'ı kurtaran 7. Makedon Kurtuluş Tugayı savaşçılarının ve birinci Ege Tugayı'nın fotoğrafları bulunmaktadır. Ayrıca Lazar Kolişevski ve Josip Broz Tito gibi bu dönemin yöneticilerinin portreleri de bunlar arasında yer almaktadır.

Önemli bir kısmı Manastır Arşivi'nde korunmakta olan fotoğraf materyallerinin tümü göz önünde bulundurulduğunda, bugünkü Manaki Kardeşler arşivinde iki guruba ayrılabilen zengin bir eser birikimi bulunmaktadır. Birinci grup 7715 cam plaka, 2087 plan filmler ve 8711 rulo filmlerin yer aldığı 18513 fotoğraf ünitesinden oluşmaktadır. İkinci grup ise Manaki Kardeşlerin atölyelerinde üretilen 10952 orijinal plan filmi, cam plak negatifler ve Manastır Arşivi'nin laboratuarında üretilen 1784 fotoğraftan oluşmaktadır.[74]

Manaki Kardeşlerin fotoğrafçılık faaliyetleri bize ne anlatıyor? Gerçekten bu büyük fotoğraf çalışmalarından hangi sonuçlar çıkarılabilir?

Bu iki sanatçının 65 yıllık fotoğraf çalışmaları bize kültürümüzle ilgili çok şey anlatmaktadır; halkımızın her kesiminden şahsiyetler, tarihi olaylar, savaşlar, çalkantılı Balkan coğrafyasında gerçekleşen ve siyasi değişimlerle dolu bir çağ. Onların fotoğrafları bizim diyarımızda gerçekleşen yaşamsal ve tarihsel faaliyetleri anlatır: Makedon ayaklanmaları ve özgürlük için destansı bir mücadele, Makedonya'da Osmanlı hakimiyetinin son yılları, Jön Türk Devrimi ve Hürriyet, kanlı Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı, Manastır'ın kültürel, siyasî, diplomatik, sosyal ve sportif geçmişi, XX. yüzyılın ilk yarısında Makedonya'nın işgallere uğrayışı ve 1945 yılında Makedonya'nın özgürlüğüne kavuşması. Bu fotoğraflar XX. Yüzyılda gerçekleşen siyasi ve sosyal olaylara tanıklık etmektedir. Manaki Kardeşlerin eserlerinin; kişiler, olaylar, dönemler, Balkanlar'da yer alan şehir, köy ve yerleşimler, insanlar, binalar, caddeler, manzaralar, dağlar, nehirler ve göller zincirinden oluşan paha biçilmez bir Makedon ve daha ötesi Balkan galerisi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu eserler, ülkemizin, tarihimizin, halkımızın, Balkan coğrafyası ve tarihinin harika ve heyecan verici bir galerisidir. Bu galeride dönemine tanıklık etmiş binlerce görsel bulunmaktadır. Bu yüzden Manaki Kardeşlerin eserleri, XX. yüzyılın o fırtınalı yetmiş yılında yaratılan belgesel fotoğrafların büyüklüğü ve içeriğine göre anıtsal olarak değerlendirilebilir.

Ünlü Makedon fotoğrafçısı, kuramcısı ve fotoğraf tarihçisi Vladimir Plavevski şöyle yazmıştır: "Fotografik bakış açısından, Manaki Kardeşlerin fotoğrafları kesinlikle muhteşem... Fotoğrafçı tarihin görsel yazarıdır, çünkü geçmişi, şimdiki zamana bakmayı ve izlemeyi sağlayan bir nesne haline getirirler, Manaki Kardeşler bu önermeyi tamamen kanıtlamışlardır."[75]

2. Film Çalışmaları

Manaki Kardeşlerin tüm fotoğraf çalışmaları çok önemli olsa da onların en heyecan verici eserleri sinemaları, yani "Kamera 300"le yaptıkları işleridir. Onlar ülkemizde ve Balkan coğrafyasında sinemanın kurucularıdır.

Manaki Kardeşler filmlerini Charles Urban Trading Co.'nun

74 Александар Крстевски-Кошка, Фотографската дејност на браќата Манаки, цит. дело, стр. 84

75 Владимир Плавевски, Браќата Јанаки и Милтон Манаки, „Форум", бр. 24, Скопје, 4.12.1998, стр. 67.

üretimi olan profesyonel 35 milimetrelik Bioscope N:300 kameraları ile çekmişlerdir. Kameralarını satın aldıkları yıl ve ilk film çekimleri hakkında farklı düşünceler öne sürülmüştür. Bu farklılıklar 1905, 1906, 1907 yıllarını kapsamaktadır. Bu konuya bir sonraki bölümde değineceğiz. Şimdi film materyallerinin durumları ve içeriklerini ele alacağız.

Manaki Kardeşler ilk hareketli resimlerini Avdella'da elişi yapan kadınlarla birlikte, 114 yaşındaki babaanneleri Despina'yı ölümsüzleştirerek ortaya koymuşlardır.

Bu şekilde Yanaki ve Milton Manaki'nin oldukça zengin ve verimli olan, yaşadıkları zamanın tanıklığını yapan sanatlarının temelleri atılmıştır. Çekilen filmlerin zaman tespiti yapılamadığından film kameralarıyla çektikleri görüntülerin tarihleri tam olarak belirlenemez. Fakat, Milton Manaki'nin hatırladıklarına ve birçok kaynağa göre; Manaki Kardeşlerin 1905 ve 1913 yılları arasında durmaksızın çekimler yaptıkları bilinmektedir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında çekildiği bilinen üç film vardır ancak tarihleri tam olarak bilinmemektedir

Bunun dışında Milton Manaki'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında çekimler gerçekleştirdiğine dair bazı iddialar da bulunmaktadır. Fakat söz konusu materyaller muhafaza edilememiştir.

Manaki Kardeşlerin muhafaza edilebilen fotoğraflarından birçok yerde çekim yaptıkları görülebilir. Bu yerler; doğum yerleri olan Avdella köyü, etrafındaki Voyusa ve Privoli köyleri, sonrasında Selanik, Ber, Grevena ve Gopeş, Resne ve çekimlerinin çoğunu gerçekleştirdikleri Manastır şehridir.

Film arşivlerinin tamamı göz önünde bulundurulduğunda, burada mutlaka anılması gerekenler; "Padişah V. Mehmed Reşad'ın Selanik ve Manastır Ziyareti", "Romanya Heyeti Makedonya'da", "Karakaçan Göçebeleri", "Prens Aleksandar Karagorgevik Manastır Ziyaretinde", "Grevena Metropoliti Emiliyanos'un Cenaze Töreni", "Epifani Bayramı"nın Ber ve Manastır'daki kutlama törenlerini içeren film kayıtları, bir dizi köy ve şehir düğünleri, halk gelenek ve görenekleri, ritüeller ve kutlamalar, meşhur "İlinden Ayaklanması" sonrasında Makedon halkına uygulanan baskıları içeren film kayıtlarıdır.

Bu film materyallerini incelediğimizde aldığımız ilk izlenim, Manaki Kardeşlerin çekimler sırasında gerçeklikle ilişkilerini ko-

Büyükanne Despina

ruduklarıdır. Bunun dışında, çekimlerinde sabit fotoğraf etkisi de mevcuttur. Çektikleri konuların seçiminde, tarihsel bir gerçekliğin yalnızca en önemli unsurlarına tanıklık etme niyeti etkendir. Manaki Kardeşlerin film çalışmaları incelendiğinde, en önemli gelişmeleri ve olayları yakalamakta doğuştan bir içgüdüye sahip oldukları açıkça belli oluyor.

Diğer yandan ise, Manakiler film kayıtlarında resim kompozisyonu ve dinamikleri, kameranın hareketliliği, çekim açısının uygunluğu ve çekim zamanlaması açısından olağanüstü bir başarı

Ulah göçmenleri

sergilemişlerdir. Filmlerindeki bu öğeler, Manaki Kardeşleri belgesel yaratma aşamasında estetik normlara yaklaştırmaktadır.

Filmleri kayıt ve içeriklerine göre sınıflandırırken, Milton Manaki tarafından yapılan listeyi kullanmanın yanı sıra Manastır Arşivindeki Manaki Kardeşler arşivinden bir dizi belge, fotoğraf ve o dönemden kalma film ve yazılı materyalleri de inceledik. Bu şekilde Manaki Kardeşler tarafından gerçekleştirilen 42 başlık sayısına ulaştık. Bu filmler Makedonya Sinematek'te muhafaza altına alınmıştır.

Manakilerin arşivlerde bulunan çalışmaları iki gruba ayrılabilir;

İlk grup orjinallerden; 1466 metre negatif ve 945 metre pozitif film şeridinden oluşmaktadır. Bu grupta, ilk defa 2001 yılında

laboratuarda işlenmiş, yaklaşık otuzar metre, banyo edilmemiş orjinal (yanıcı) materyalle dolu yirmi kutu vardır.

İkinci grup ise orjinallere sahip çıkılması ve korunması amacıyla materyallerin yanmayan filme yapılan kopyaları ve ikinci örneklerinden oluşmaktadır.

Bu film birikiminin korunması ile ilgili 1996 yılında Makedonya Sinematek tarafından, UNESCO ve Makedonya Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'nın yardımlarıyla "Manaki Kardeşlerin Film Mirasının Korunması" projesi gerçekleştirilmiştir. Benim yönetimimdeki projede öncelikle bütün orijinal film materyalleri seçilmiş ve materyaller birincil koruma ile kıyaslanmıştır. Orijinal materyaller Budapeşte'deki Macar Film Laboratuvarı'nda kopyalanmış ve restore edilmiştir. Çift negatif ve çift pozitif kopyaları yapılmış, son aşamada tüm materyaller Beta kasetlere transfer edilmiştir. Bu koruma bütün optimal parametrelere göre yapılmış, resim bugünkü standartlara göre küçültülmüş ve bugünkü film şeridinin hareket hızını elde edebilmesi için her ikinci resmin çifti yapılmıştır.

Bu projeyle 2480 metre uzunlukta kıymetli film materyali, çift negatif ve çift pozitif film fotoğrafları, tamamen restore edilmiş ve korunmuştur.[76]

Yanmayan şerit üzerinde olan çeşitli denemeler, 35/16 milimetrelik azaltmalar, kamu gösterimleri için yapılan seçmeler, materyallerin kesin işlemi ve tespiti yapılmadan elde edilen diğer kopyalar da bir üçüncü grup olarak değerlendirilebilir.

3. Film Gösterim Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesine ve atölyenin 1919 yılında tekrar açılmasına rağmen Manaki Kardeşlerin maddi durumları oldukça kötüydü. Bu nedenle sıkça iş alanlarını genişletmeyi düşünüyorlardı. Böylece Manastır'da birkaç tane bioskop bulunmasına rağmen kendi sinemalarını açmaya karar verdiler. Bu düşüncelerinin gerçekleşmesi için 1921 yılında Dragi

76 Bu konuyla ilgili daha geniş kapsamlı bilgiler "Trajna za{tita na filmskoto nasledstvo na bra}ata Manaki" bölümünde.

Stojadinovik ve kendi sineması olan Kosta Çomu ile bağlantı kurarlar.

Film gösterimi için bahçe alındıktan sonra, bahçeyi düzenlemişler ve 26 Ağustos 1921 günü saat 20:30 da yazlık sinema olarak Manaki Sineması'nı açmışlardır. Başlarda 180 koltuk kapasitesine sahip sinema bahçesi, genişletilmesinden sonra 300 koltuk kapasitesine sahip olmuştur. Manaki Kardeşler, başta Kosta Çomu ve kısa bir süre sonra da Mirko Stoykov ile ortak olmuşlardır. Film gösterimleri güzel devam ettiği için bahçenin kapasitesi 600 koltuğa çıkartılmıştır. 1922 yılında Mirko Stojkov ve Kosta Çomu ortaklıktan ayrılmışlardır.

Manaki Kardeşler bir süre sonra sinema salonu açmayı düşünmüşlerdir. 1922 yılının sonbaharında binanın inşaasını başlatmışlardır. Fakat sinema salonunun inşaatı sürerken maddi zorluklar da artmaya başlamıştır. Bu zorluklarla başa çıkmaları için Kosta Çomu ve Dimitar Georgievski ile 1923 ve 1926 yılları arasında sürecek bir ortaklık anlaşması imzalamışlardır. Anlaşma imzalandıktan sonra gereken maliyet karşılanmış ve sinema binası tamamlanmıştır. Yine Manaki adını taşıyan yeni sinema salonu, 1 Aralık 1923'de açılmıştır. Sinema salonunun balkon ve localar 111 olmak üzere toplam 395 kişilik kapasitesi bulunmaktadır.[77]

Manaki Sineması, 1925 yılında başlayan ekonomik krize kadar başarılı bir şekilde çalışmıştır. Ekonomik kriz 1926 yılında daha da kötüye gitmiş, bütün ortakların maddi zarara uğramasına neden olmuştur.

Manaki Kardeşler sonraki dönemde film gösterimlerine bağımsız olarak devam etmişlerdir. Fakat işlerin kötü gitmesi ve aldıkları kredilerin yüksek faizleri yüzünden sinema salonlarını kiraya vermek zorunda kalmışlardır. 1 Ocak 1928'den 31 Aralık 1931'e kadar sinemayı Risto Zerdeski'ye kiralamışlardır.

Manakiler 1930 yılından itibaren tekrar sinemalarında bağımsız olarak film gösterimlerine devam etmişler, fakat bu sefer başarılı olamamışlardır. Büyük borçları yüzünden 1935 yılında sinemalarına Devlet İpotek Bankası el koymuştur. Banka sinemayı 1 Aralık 1936'da 10 yıllığına tekrar Risto Zerdeski'ye kiralamıştır. 1939 yılının ilkbaharında sinemada yangın çıkmış ve içindeki eşyalarla beraber sinemanın tamamı yanmıştır.

Bu durum sinematograf kardeşlerin faaliyetlerinin sona ermesine neden olmuştur. Kültür dünyamızda yeni yer alan ve giderek evrenselleşen, izleyicileri dönüştüren bir sanat formu olan sinemanın Manaki Kardeşlerin öncülük ettiği evresi sona ermiştir. Yani "halkımızı çağdaş görsel kültüre entegre eden bir süreç akıp gitmiştir."[78]

77 Александар Крстевски, Киноснимателската и киноприкажувачката дејност на браќата Манаки, цит. дело, стр. 505.

78 Борис Ноневски, Предговор кон каталогот Браќа Манаки, Пионери на филмот на балканот, Кинотека на Социјалистичка Република Македонија, Скопје, 1986, /н.п./

4

MANAKİ KARDEŞLER HAKKINDAKİ BİLGİLERİN DOĞRULANMASI

Manaki Kardeşlerin öncü çalışmaları bizde ve dünyada çok sayıda araştırmacı, film tarihçisi ve kuramcısının dikkatini çekmektedir. Hayatları, fotoğrafları ve özellikle de filmleri hakkında çok sayıda metin yazılmıştır. Metinlerin büyük kısmı filmlerinin analizleri ve bölgemizdeki sinemacılığın gelişimine katkılarıyla ilgilidir. Görsel anlamında filmleri ve uğraşları birçok açıdan gözden geçirilmiş ve işlenmiştir. Yani çok sayıda kültürel, estetik, sosyolojik, bilimsel, siyasî veya propaganda amaçlı metin yazılmıştır.

Manakilerin öz geçmişleri, fotoğraf ve filmlerinin geçirdiği aşamalar ve bu filmlerin sinematografisi hakkında çok az yazılı metin vardır. Bu duruma neden olarak Makedonya, Balkanlar, Avrupa kütüphaneleri ve arşivlerinde bulunan belgelerin yeterince araştırılmamış olması gösterilebilir.

Hayatları ve çalışmaları hakkındaki farklı görüşler ve bilgi çeşitliliği, beni dünya sinema tarihine Makedonya ve Balkanların öncüleri olarak giren Manaki Kardeşlerle ilgili, bu bölümde söz edeceğim düşüncelere itti.

Belirtmek isterim ki, Yanaki ve Milton Manaki Kardeşlerin anlam ve değeri onların başarılı film çalışmalarında saklıdır. Bir yığın makale, rapor ve kitabın yazıldığı ve özellikle de Kamera 300'ü nereden ve ne zaman aldıkları, Balkanlarda ilk film çekimlerini nerede yaptıklarıyla ilgili sorular, tartışma ve polemiklerle kıyaslandığında, bu sorulara daha az yer verildiğini görmekteyiz.

Film çalışmalarıyla ilgili çeşitli analiz ve yorumlar arasındaki fikir ayrılıkları yüzünden, şimdiye kadar hayat ve eserleri hakkında çıkarılan önemli tarihi bilgilerin doğrulama ve kıyaslanmasına girişeceğim.

Kamera 300 Ne Zaman Alınmıştır?

Sinema tarihinde Manaki Kardeşlere Balkanlar'ın ilk sinematografları denir. Yanaki'nin 1905 yılında, Londra'da, Charles Urban Trading Co. üretimi olan kamera Bioscope no. 300'ü aldığı ve aynı yıl Milton'un yardımlarıyla ilk filmini çektiği bilinmektedir.

Bu bilgilere bir kaç sinema tarihi çalışmasında rastlanabilir. Bu bilgilerin kaynağı Milton Manaki'nin hatıralarıdır.[79] Bu düşünceler bir grup sinema tarihçisi ve kuramcısı tarafından savunulmuş ve bu konuyla ilgilenen araştırmacılar arasında yaygınlık kazanmıştır. Her yeni yayında bilgiler gözden geçirilmeden tekrarlanmıştır. Bu şekilde bilgileri sorgulamadan sunan bir sinema tarihi külliyatı yaratılmıştır. Devamında tutarsızlıklar yeterince araştırılmamış ve çarpık bilgiler ortaya çıkmıştır. Bu bilgiler üzerinde bazı şüphe ve tutarsızlıkların ortaya çıkmasına kendi alanlarında otorite sahibi yazarların sebep olduğu belirtilmelidir.

Sloven sinema tarihçisi France Brenk, Jorj Sadul'un "Sinema Sanatı Tarihi" adlı "Yugosloven" dergisinin eki, "Yugoslav Sinema Tarihi Taslağı"nda Milton Manaki'nin söylediklerini aktarıyor: "Abim 1905 yılında Kamera 300'ü Londra'dan getirene kadar ben bir fotoğrafçıydım."[80] Bu durumda, bu bilginin tek kaynağının Milton Manaki'nin hatıraları olduğu kanıtlanıyor.

Profesör Radoş Novakovik "Film Tarihi" adlı kitabındaki, "Bölgemizde Filmin Başlangıç Yılları" bölümünde şöyle yazmaktadır: "... 1905 yılında Manaki Paris'te üniversite okuyan abisinden kamera 300'ü alır. Bu Balkanlar'daki ilk film kamerasıdır."[81] Bu kameranın hediye getirildiği şeklinde bir düşünce, karışıklık yaratabilir. Öncelikle ben hiç bir yerde, Yanaki'nin kamerayı okuduğu yerden (Paris'ten) aldığı bilgisine rastlamadım.

Profesör Mako Babats "Avuçlarımızda Film" adlı kitabının "Film Tarihi" bölümünde "...1905 yılının başlarına doğru Manastır fotoğrafçısı Milton Manaki Londra'daki abisinden 35 milimetrelik film kamerasını (no.300) alıyor" diye iddia ediyor.[82] Bu bilgide ilk bakışta sanki her şey yolunda gibi görünüyor. Fakat burada "1905 yılının başlarına doğru" kısmına dikkat gösterilmelidir. Şöyle ki, bahsedilen yıl kardeşler atölyelerini Yanya'dan Manastır'a taşımışlar; İstanbul ve Bükreş'te kalmışlardır. Yanaki daha sonra Londra'ya gidip kamerayı almış, Manastır'a dönmüş ve kardeşi Milton ile beraber Avdella Köyüne gitmişler ve ilk filmlerini çekmişlerdir. Tüm bunları 1905 yılının başlarında yapamayacaklarını söz konusu filmi incelediğimizde anlayabiliyoruz: Manaki Kardeşler tarafından çekilen bu filmde bükülmüş ipliği dokumaya hazırlayan kadınlar gösterilir. Bu durum koyun yünlerinin kesilmesinden sonra gelen bir dönemdir, yani Profesör Babets'in belirttiği 1905 yılının başlarından biraz daha geç gelen bir dönem söz konusudur. Bu yüzden Manaki Kardeşlerin ilk filmlerini izledikten sonra "1905 yılının ortaları" deyiminin kabul edilip kullanılmasının daha uygun olduğu düşüncesindeyim.

Profesör Dimitrie Osmanlı da Manaki Kardeşlerin kamerayı aldıkları ve ilk filmi çektikleri tarihin 1905 yılı olduğu fikrini savunuyor, fakat o da yanlış ve onaylanmamış bilgileri kullanarak doğaçlama bir sonuca varmıştır. Bu ünlü film düşünürü bir metninde şöyle yazıyor: "Manaki Kardeşler kesinlikle 1906 yılında tekrar Bükreş'e dönmüşlerdir. 10 Mayıs 1906'da Manaki Kardeşlerin atölyeleri, Romanya Krallığı Dış İşleri Bakanlığı'nın önerisi üzerine Jübile madalyası ile onurlandırılmıştır. Aynı yılın Kasım ayında ise kendi sergi materyalleri ile büyük bir fotoğraf sergisine katılmışlardır. Burada bahsedilmesi gerekli olan en önemli nokta, bu konaklamalarından 1906 yılında Romence yazılmış, profesyonel meslekleri için oldukça önemli olan "Fotografi si Foto Cinematografi" yazısını içeren bir takdirnameyle dönmüş olmalarıdır." Burada onların sinema sanatıyla önceden de uğraştıkları açıkça anlaşılabilmektedir.[83] Manaki Kardeşlerin Bükreş'te konaklayıp 1906 yılında büyük bir fotoğraf sergisine katıldıklarına dair iddia gerçekten doğrudur, fakat iki kesinliği olmayan bilgi de bu iddianın içindedir. Birincisi atölyenin 10 Mayıs

79 Павле Константинов, Браќа Манаки, цит. дело, стр. 131.

80 France Brenk, *Istorija filmske umjetnosti*, Naprijed, Zagreb, 1962, str. 395.

81 Radoš Novaković, *Istorija filma*, Prosveta, Beograd, 1962, str. 56.

82 Dr Marko Babac, *Film u vašim rukama*, Tehnićka knjiga, Beograd, 1979, str. 92.

83 Dimitrie Osmanli, *Zapostaven datum*, Nova Makedonija, Skopje, 22.02.1995, (Lik), str. 12.

1906'da Jubile madalyası ile onurlandırıldığıdır. Makedonya Arşivi'nin Manastır departmanında muhafaza edilen dosyaya göre "28 Aralık 1905 yılında verilen 5384 no.lu Kraliyet Kararnamesi ile "Yanyalı (Epir) Milton Manaki" "Karol I Jubile Madalyası"nı almıştır. Bu belgeden Osmanli'nin dediği gibi Manaki Kardeşlerin atölyeleri yerine madalyayı neden Milton Manaki'nin aldığı anlaşılamadı, fakat Milton Manaki'nin bu ödül için başvurduğu dönemde, onun yaşadığı yerin Yanya olduğu açıkça bellidir. İkinci iddia ise tamamen yanlıştır ve güvenilir olmayan bir sonuç elde edilmesine yol açar. Birincisi, Profesör Osmanli'nin takdirname gibi algıladığı üzerinde de söz ettiğimiz alıntıyı yazdığı metin, aslında Manaki Kardeşlerin film kutularına yapıştırdıkları bir etikettir. Ve ikincisi etiketin hiçbir yerinde ne zaman alındığı, basıldığı veya verildiği hakkında bilgi alabileceğimiz yazılı bir tarih yoktur.

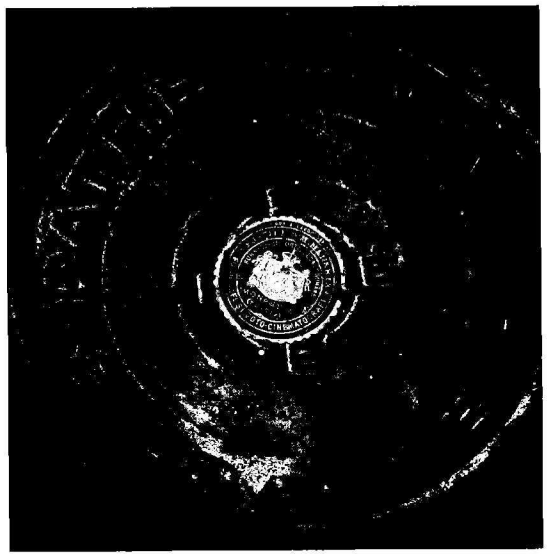

Manaki Kardeşlerin film rulosu kutularında kullandıkları çıkartma

Demek ki takdirnameyi tam da bu 1906 yılı Bükreş konaklamalarından getirdikleri sonucuna varılamaz. Buradan D. Osmanli'nin iddia ve kanaatinin yanlış ve asılsız olduğunu çıkarıyoruz.

Burada bir gerçeği daha ekleyebiliriz. Yanaki Manaki 1907 yılı Paris konaklaması sırasında kendi fotoğraflarıyla dolu bir fotoğraf albümü basmıştır. Albümün kapağında Mart 1907 tarihi dışında yaratıcısı olarak Profesör/Fotoğrafçı Yanaki Manaki bilgileri duruyor. Profesör Osmanli'nin kullandığı kanaate varma prensibini bu durumda da kullanırsak, Yanaki'nin 1907 yılında hala sinematograf olmadığını, yani sinema ve sinematograflık mesleğiyle uğraşmadığını kesin olarak doğrulayabiliriz.

Giorgios Exarchoy, "Manaki Kardeşler" kitabında bir dizi tu-

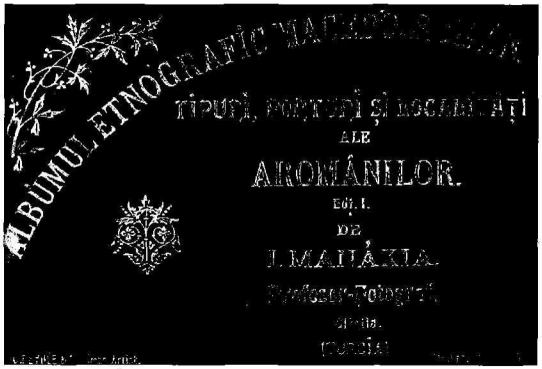

Yanaki Manaki'nin Paris'te yayınladığı fotoğraf albümü

tarsızlığın yanında oldukça cesur ve aynı zamanda gerçek olma ihtimali olan, Yanaki'nin iki kamera satın aldığını ve kardeşlerin iki kamerayla çekim yaptıkları tezini savunmuştur. Exarchoy şöyle bir iddiada bulunuyor: Manaki Kardeşler 1905 yılında gümüş madalya kazandıkları Bükreş'te bir fotoğraf sergisine katılmışlardır. Aynı yıl Yanaki, Londra'yı da ziyaret edip muhtemelen Avdella'da ilk film çekimlerini yaptığı film kamerasını (Bioscope) satın almıştır. Manaki Kardeşler 1906 yılında Bükreş'te iki ödül sahibi daha olmuşlardır. 1907 yılında Yanaki, Viyana, Paris ve Londra'yı ziyaret edip o yıl Avdella, Perivoli, Ber, Selanik, Manastır ve diğer yerlerde sistematik olarak film çekmeye başlamıştır.[84] Fakat önceden dediğim gibi Exarchoy'nun kitabında birçok tutarsızlık mevcuttur. Burada birkaç temel tutarsızlık üzerinde duracağım. İlk başta Manastır Arşivi "Manaki Kardeşler" fonundaki belgelere ve diğer kaynaklara göre Manaki Kardeşler 1905'te değil 1906 yılında fotoğraf sergisine katılmışlardır. Buradan önceki yıl gümüş madalya almalarının mümkün olmadığı anlaşılabilir. Ayrıca Manastır'daki Manaki Kardeşler fonunda bu

84 Giorgios Exarchoy, *Adelfoi Manakia (The Manaki Brothers)*, op. cit., p. 233.

konu hakkında hiç bir belge mevcut değildir. Maalesef Yunanistan'da bulunan arşivler bizim için hala kapalı ve ulaşılamaz haldeler, bu tarz belge mevcut ise de burada aktaramayacağım. Fakat hiçbir Yunan yazarı onları anmadığına göre muhtemelen öyle bir belge yoktur. Exarchoy'nun bahsettiği Jübile Takdirnamesi ve diplomaya gelince Jübile Madalyasını Milton Manaki'nin aldığını zaten söylemiştim. İkinci ödül – Diploma'da (Exarchoy muhtemelen 1906 yılı büyük sergi esnasında verilen katılım plaketinden bahsediyor) aynı şekilde Milton Manaki ismi yazılıdır. Muhtemelen aynı plaketten Yanaki Manaki'ye de verilmiştir, fakat Selanik'e taşınırken belki kendisi yanına almamıştır. Muhafaza edilip edilmediğine dair bir bilgim yok.

Manaki Kardeşlerin iki kamerayla çekim yaptıklarına dair söylenen cesur düşünce hakkındaki düşüncelerimi Manaki Kardeşler tarafından çekilen filmleri araştırdığım bölümde aktaracağım.

Aleksandar Krstevski "Manaki Kardeşlerin Eseri" adlı kitap - antolojisinde Manaki Kardeşlerin hayatları ve çalışmaları hakkındaki düşüncelerini ortaya koymuştur. Tutarsızlık ve yanlışların sık bulunduğu bu kitap üstünde daha çok duracağım.

Kitabın "Manaki Ailesi" başlıklı ilk metininde Aleksandar Krstevski, Pavle Konstantinov'tan aktarma yaparak öncelikle kamerayı Yanaki'nin Londra'dan aldığına dair anıları kullanmıştır. Bunun yanı sıra, Krstevski Londra ve Paris'e yaptığı kısa seyahatten sonra (söz konusu 1905 yılı) Yanaki'nin doğum yeri olan Avdella'ya döndüğünü ve aynı yılda kardeşi Milton ile beraber ilk belgeselini yaptığını iddia ediyor.[85] Devamında Aleksandar Krstevski 1906 yılı Mayıs ayının başlarında "Manaki Kardeşlerin fotoğraf atölyesi Romanya hükümeti tarafından Jübile Madalyası ile onurlandırılmıştır" diye aktarıyor. Sonrasında da ilginç bir bilgi daha aktarıyor: "Romanya Milli Eğitim Bakanlığı, Yanaki'ye Bükreş'teki 5 ile 15 Kasım arasında düzenlenen büyük fotoğraf sergisine katılabilmesi için 15 Ekim'den 20 Aralık 1906 yılına kadar ücretli tatil izni ile takdirname vermiştir" diyor.[86] Manaki Kardeşler bu sergiye katılmış ve "sergi esnasında onlara

85 Александар Крстевски-Кошка, Семејството Манаки, цит. дело, стр. 24 (подвл. И.С.).

86 Ibid.

altın ve gümüş madalya verilmiştir."[87]

Kardeşlerin aldıkları ödül ve madalyalardan zaten bir önceki bölümde bahsettik, burada da onlar hakkında sunulan bilgiler rastgele ve yanlış aktarılmıştır. Nitekim kitapta Krstevski'nin bu iddiasını savunacak bir belge yok. Burada, verilen: "...aynı yılda kardeşi Milton ile beraber ilk belgeselini yapıyor" bilgisine de dikkat çekeceğim (söz konusu1905 yılı).

Sonrasında, Aleksandar Krstevski, Yanaki'nin bu ücretli tatilinin "Romanya okul müfettişi L.Duma'nın izni ile 1907 yılı 20 Ocak – 30 Mart arasına uzatıldığı"nı yazıyor.[88] Aleksandar Krstevski'nin bu iddialarına göre Manaki Kardeşlerin Bükreş'te iki sefer kaldıklarını anlıyoruz: 1905 ve 1907 yıllarında. Birinci seferden sonra Yanaki Londra'ya gidip ilk filmini çekeceği Kamera 300'ü almıştır. Bu durum kuşkusuz Milton Manaki'nin anılarıyla eşleşmektedir.

Fakat "Manaki Kardeşlerin Eseri" adlı kitap, yani antolojide, yukarıdaki sonuçla zıt olan bazı bilgiler de vardır. Bu bilgilerle ilgili, kitabın üçüncü metninde (Manaki Kardeşlerin Sinematografisi ve Film Gösterim Faaliyetleri, Aleksandar Krstevski), Krstevski tekrar kameranın alınma tarihine dönüyor. İddiasına *göre, kameranın 1907 yılında alındığını sanan bazı araştırmacılar* sayesinde, o bu 4 "gerçekle" onların yanlış olduklarını kanıtlayacaktır:

1. "Manaki Kardeşler" fonunun mevcut bilgilerine göre 1905 yılında Yanaki'nin Paris seyahati sırasında çekilmiş olan 2 fotoğrafı mevcuttur. Bu demektir ki 1905 yılında Paris'te kalıyormuş;

2. Fonun içinde aynı şekilde Yanaki'nin Manş kanalından Londra'ya geçiş yaptığı gemide çekilen 1905 tarihli fotoğrafı da mevcuttur;

3. Mevcut bilgilere göre Yanaki'nin çektiği ilk belgesel 1906 yılındadır. Bu, film kamerasının 1905 yılında alındığını göstermektedir.

4. Ve son olarak, 1905 yılında abisinin Londra'dan kamerayı aldığı hakkında Milton'un şahitliğidir.[89]

87 Ibid., str. 34 (podvl. I.S.).

88 Ibid., str. 25

89 Александар Крстевски, Киноснимателската и киноприкажувачката дејност на браќата Манаки, во книгата Творештвото на браќата Манаки, цит. дело, стр. 479-480.

Kitapta ilk iki maddeyle ilgili olarak yanlış tarihlenmiş ve yerleştirilememiş fotoğraflara da rastlanabildiğinin altını çizerim. Yanaki'nin Londra'da kaldığını gösteren fotoğrafta da böyle bir durumla karşı karşıya geliyoruz (sf.52); aynı durumla Yanaki'nin Manş kanalından Londra'ya geçiş yaptığı gemide çekilen, 1905 tarihli fotoğrafta da karşılaşıyoruz (sf. 513); fakat aynı durum Romanya heyetinin Makedonya ziyareti esnasında yapılan fotoğrafta da mevcut (sf. 516). Fakat bizim için en önemli soru: Kitapta, yazarın bahsettiği, Paris'te 1905 yılında çekilen fotoğrafların en az bir tanesi neden yayınlanmadı da, yerine Aleksandar Krstevski'nin, fonun içinde hiçbir yerde böyle bir fotoğrafın var olmadığını yazdığı ve kameranın alındığını ispat eden "Yanaki Manaki Londra'da (1905)" adlı fotoğrafı yayınlandı?

Devamında Aleksandar Krstevski'nin, "mevcut bilgilere göre *Yanaki Manaki tarafından çekilen ilk belgesel 1906 yılındandır*" iddiasında kesinlikle bir yazım hatası söz konusu değildir; çünkü hemen bir sonraki sayfada "Milton'a göre ilk belgeselleri onun yardımlarıyla abisi Yanaki 1906 yılında çekmiştir" diyor.[90] Bu durumda iki hata söz konusudur. Yanaki tarafından çekilen ilk belgeselin tarihlenmesinde iki kez rastgele hata yapılması pek gerçekçi durmuyor. Bu metinde 1906, ilkinde ise 1905 yılıdır ki buna zaten değinmiştik. Bizim için hala açıklanmamış bir soru daha: Neden Krstevski "mevcut bilgilerin" neler olduğunu göstermiyor?

Bunlara karşı, Deyan Kosanovich'in "Yugoslavya Topraklarında Sinemacılığın Başlangıcı (1896 - 1918)" adlı kitabında gayet açıklayıcı bir yazı yer almaktadır. Yugoslav sinema tarihçiliğinin bu seçkin yazarının sadece birkaç eleştirisini aktaracağım.

Kosanovich kitabındaki "Makedonya'da Sinemanın İlk Yılları" bölümünde şöyle yazar: "Milton Manaki 1961 yılında yaptığı röportajında; ilk kamerasını alana kadar hiçbir hareketli görüntü *görmediğini...*"[91] *belirtmiştir.*

Bu tespit, Dimitrie Osmanli, Aleksandar Krstevski ve Pavle Konstantinov'un, "Manakilerin film gösterisine katıldıktan sonra film kamerası almaya karar verdikleri" iddiasıyla çelişmektedir.

90 Ibid., str. 481.

91 Dr Dejan Kosanović, *Počeci kinematografije na tlu Jugoslavije (1896-1918)*, Institut za film - Univerzitet umetnosti, Beograd, 1985, str. 243.

Bir kaç yıl sonra, bu konuyla ilgili yeni çalışmalar ortaya konmuştur. "Manaki Kardeşler'le ilgili yapılan bu çalışmalarda gerçeklerle hayaller birbirine karışmış, bir dizi haber ve makale yayınlanmıştır. Böylece metinden metine geçen yanlışlarla gereksiz efsaneler oluşturulmuştur."[92] Kosanovich, bu "yazılanları" araştırmış ve "kameranın alınmasını kesin olarak Yanaki'nin Paris'e yaptığı ziyaretle bağlamıştır."[93]

Manaki Kardeşlerin yanında, 1922 yılından 1933 yılına kadar çırak olarak çalışan Mihaylo Zega da Yanaki'nin kamerayı alışı hakkında şöyle konuşur: "Manastır'a geldikten bir süre sonra Yanaki, Paris seyahatine çıkar. Yanaki, Paris'ten önce gittiği Londra'da film kamerasını görmüş, Paris'e vardığında kardeşi Milton'a Londra'da bir film kamerası gördüğünü, kameranın alınması için para gerektiğini belirten bir mektup yazmıştır. Milton gerekli parayı gönderdikten sonra Yanaki Londra'ya gidip Lumiere üretimi olan, Bioscope serisinin 300'üncü üretimi olan kamerayı almıştır."[94] Bu anıda da doğru olmayan bilgiler vardır, kamera Lumiere'de değil Charles Urban'da üretilmiştir, kameranın alınması Yanaki'nin Paris seyahatine bağlanmıştır.

Birkaç iddiaya göre, Yanaki Manaki 1905 yılında Paris'te bulunmuştur. Bu iddiaları kişisel anılar dışında doğrulayan hiçbir belge yoktur. İddiaların gerçekdışılığını olayları ardarda dizdiğimizde rahatlıkla görebiliriz: Manaki Kardeşler, bir yıl içerisinde atölyelerini Manastır'a taşırlar, İstanbul'da bir süre konaklarlar, Bükreş'i ziyaret ederler ve bu ziyaretin ardından Yanaki, Paris seyahatine çıkar ve kamerayı alır. Yanaki kamerayı aldıktan sonra Manastır'a döner ve Manakiler Avdella'ya gidip ilk çekimlerini gerçekleştirirler. Bütün bu olay örgüsünün bir yılda gerçekleşmesi hiçbir şekilde mümkün değildir.

Buna karşın, Yanaki Manaki'nin 1907 yılında Paris'te kaldığına dair çok sayıda anı ve delil bulunmaktadır. Bunlar; Yanaki'den yakınlarına gönderilen kartlar, mektuplar ve Paris'te bastığı - kapağında 1907 yılı yazılı olan - fotoğraf albümüdür.

Mihaylo Zega, Yanaki'nin Paris ziyaretiyle ilgili ilginç bir olay

92 Ibid., str. 260 (podvl. I.S.).

93 Ibid., str. 263.

94 Igor Stardelov, *Majstorot Mihajlo Zega - 'ivotopis dostoen za istorija*, "Kinopis", br. 3, Kinoteka na Makedonija, Skopje, 1990, str. 17.

anlatmaktadır: "Yanaki birgün Paris'teki fabrikaya (Charles Urban Şirketi[95]) gider ve fabrikanın müdürü kamerayı görünce çok sevinir. Yanaki'den Bastilya'ya gidip şenliği (14 Temmuz Fransız Devrimi Kutlaması) çekmesi istenir. Bu çekim için 25 metrelik film bandı içeren 4 kaset Yanaki'ye verilir. Yanaki şenliğe gittiğinde büyük bir kalabalıkla karşılaşır, üstelik boyunun kısa olmasından dolayı çevresini iyi görememektedir. Şenliği şans eseri gördüğü köprüden çeker. Yanaki'nin görüntüleri fabrikada izlendiğinde, üst açıdan çekilmesinden dolayı, en iyi görüntü olarak kabul edilir. Fabrika yönetimi çekilen görüntülerden çok memnun kalır ve Yanaki'ye bu görüntüler karşılığında 2 sandık dolusu film, kimyasallar ve çeşitli malzemeler verir."[96]

Buraya kadar incelediğim verilere dayanarak, kameranın Londra ya da Paris'ten alınma ihtimalinin eşit olduğunu düşünüyorum.

Buraya kadar aktarılan bilgiler Yanaki Manaki'nin kamerayı Paris seyahatinde aldığını gösteriyor. Yanaki'nin 1907 yılında yaptığı Paris seyahatine dair kesin delillerin ve birbirine uyan sonuçların varlığından dolayı "Kamera 300"ün alınış tarihinin 1905 yılından çok daha sonra olduğu düşüncesindeyim.

Tarihi değiştirmek gibi bir amacım olmaksızın, kameranın alınma tarihinde yaptığım bu küçük değişikliğin, Manaki Kardeşlerin çalışmalarının anlam ve değerini küçültemeyeceğini altını çizerek belirtiyorum.

Onların büyüklüğü ilk filmi çekmelerinden değil, filmlerinin niteliklerindedir. Manaki Kardeşlerin bizlere bıraktıkları sinema mirası şüphesiz paha biçilmeyecek kadar değerlidir.

Manaki Kardeşlerin hayat ve eserleri hakkında yazan birçok yazar, onlara verilen değerine gölge düşürmemek amacıyla, film faaliyetlerinin başlama zamanı olarak 1905 yılını göstermeye çalışmıştır. Bilindiği gibi Karel Grosman, Slovenya'da 1905

95 Kameranın ön tarafında modelin, üreticinin ve şirketin iki adresinin de yazılı olduğu bir tabela bulunmaktadır. Kosanoviç'in iddiasına göre (cit. delo, str. 263) Urban 1906 yılında Paris'te temsilcilik açmıştır.

96 Igor Stardelov, *Majstorot Mihajlo Zega - 'ivotopis dostoen za istorija*, cit. delo, str.18.

ve 1906 yıllarında 17,5 milimetrelik kamerasıyla[97] üç kısa amatör film çekmiştir. Fakat Grosman'nın filmleri önem ve nitelikleri açısından Manaki Kardeşlerin filmleriyle kıyaslanamaz. Grosman'ın filmleri son derece amatörce çekilmiştir. Bu nedenle Grosman'ın Manaki Kardeşlerin üstünlüğünü tehlikeye atması gibi bir şey söz konusu bile olamaz.

Ayrıca, Kamera 300'ün alım tarihini - Manakileri koruma amacıyla - 1905 yılı olarak gösteren endişeli yazarlara faydalı bir bilgi daha sunacağım. Romanya'da ilk filmler XIX. yüzyılın sonlarında çekilmiştir. Pol Meni, 10 Mayıs 1897'de Romanya bağımsızlık mücadelesinin zafere ulaşması anısına düzenlenen geleneksel geçit törenini çekmiştir. Daha sonra, Profesör George Marinesku 1898 yılında bir tıp filmi olan "Organik Hemiplejik Yürüme Güçlükleri" filmini çekmiştir.[98] Fakat bu filmler de Grosman'ın filmlerinin olduğu gibi Manaki Kardeşlerin filmleriyle karşılaştırılamayacak niteliktedirler.

Bu nedenle, Manaki Kardeşlerin üstünlüğü hiçbir şekilde tehlike altında değildir.

MANAKİ KARDEŞLER KAÇ ADET FİLM ÇEKMİŞLERDİR?

Milton Manaki saklanabilen bütün filmleri 1955 yılında Makedonya Arşivi'ne, bir liste ile birlikte, teslim etmiştir. Milton bu liste içinde 67 film başlığı belirlemiştir. Fakat ben bu liste üzerinde detaylı bir analiz yaparak filmlerin 67 değil 42 adet olduğu sonucuna vardım. Bu farklılık, Milton'un bir filmi birçok başlık altında saymasından kaynaklanıyor. Düşünceme göre bu filmler günümüz sinemasının anlayışıyla kurgulanmış olsaydı muhtemelen Milton'un film başlıklarının sayısı daha da azalacaktı.

97 Dr Dejan Kosanović, Pioniri domaćeg filma u Sloveniji, in: Počeci kinematografije na tlu Jugoslavije (1896-1918), op. cit., str. 190. Profesör Kosanoviç'e göre, Slovenyalı avukat Karel Grosman 1905 yılında 17,5 mm. film bandıyla aynı zamanda hem kamera hem projektör hem de kopyalama aleti olan film makinesi alır. Grosman onunla "Излегување од миса во Љутомер" (1905, 1 кадар, 7 m.), "Саем во Љутомер" (1905, 3 кадри, 18 m.) ve "Во градината" (1906, 3 кадри, 25 m.) filmlerini çeker.

98 Podatocite se koristeni od Marian Cucui, *Denovi na romanskiot film*, katalog, Kinoteka na Makedonija, Skopje, 1994, str. 4.

Bütün bunları somut örneklerle göstermeyi deneyeceğim. Öncelikle Milton Manaki tarafından hazırlanan listeyi aktarıyorum.[99]:

1. Hürriyet (II. Meşrutiyet Kutlamaları)
2. Makedon İsyancılarının Asılması
3. Romanya Bakanını Karşılama Töreni (1909)
4. Sultan V. Mehmet Reşat İçin Askerler, Liseliler ve Meclis Üyeleri Tarafından Düzenlenen Geçit Töreni (Belediye Kemerinin Penceresinden Çekilen)
5. Yunan Kralı ve Veliahtı Pavle'nin Manastır'da Karşılanma Töreni (1918)
6. Halk ve Askerlerin Sultan V. Mehmet Reşat İçin Yaptığı Geçit Töreni (Selanik)
7. Selanik – Vodina, Sorovik Köprüleri, Sultan'la Manastır'a Doğru
8. Sultan Camii'nde, Camii Çıkışı ve Tumbe Kafe'de
9. Heykel, Tahta Geçen Aleksandar, Paşiki Varnava vd. Tarafından Manastır'da Heykelin Aydınlatması ve Heykele Doğru Yürüyüş, Varnava'nın Keçe İlçesinde Bulunan Hazreti Meryem Kilisesi'nde Yürüyüş, Tahta Geçen Aleksandarın Metropoli'den Çıkışı, Heykelle Yürüyüş, Durak - Aleksandar'ın Manastır'a Gelişi
10. Selanik'te Sultan'ın Önünde Geçiş Töreni, Sultan, Kafe "Beçkanap"ta ve Faytona Yürüyüş
11. Köylüler Sınır Çizgisinde Toprak İçin Kavga Ediyorlar
12. Hürriyet (II. Meşrutiyet)
13. Ulahlar'ın Korçeya'ya Gelişi
14. Manastır'da İlk Sırp Kulübu
15. Romanya Bakanlarını Karşılama Töreni ve Roman Okullarında Karşılama
16. Manastır'da Resmi Düğün

99 Павле Константинов, Браќа Манаки, цит. дело, стр. 132.

17. Manastır – Veles Bölgesinde Köylü Düğünü (1907)
18. Sultan V. Mehmet Reşat Dönüşü Sırasında Manastır Tren İstasyonunda
19. Manastır – Piyade ve Süvarilerin Geçit Töreni
20. Türk Zamanı
21. Ovaların Bölüşülmesi Sırasında Çıkan Köy Kavgası
22. Babaanne Evde İp Eğiriyor
23. Türk Profesörü At ve Eşekle
24. Ev İşleri
25. 1906 Yılında Ulah Düğünü
26. Göçebe Ulahlar Yolculuk Yapıyor
27. Sultan V. Mehmet Reşat İçin Manastırlıların Katıldığı Tören, Gopeş Romanya Lisesi
28. Gopeş'te Roman Lisesi
29. Ağır Silâhlı Suvariler Dörtnala Gidiyorlar
30. Perilovi'de Düğün
31. Açıkhavada Öğrencilerle Ders
32. Göçebe Ulahlar Aileleriyle Baharda Yaşadıkları Köylere Gidiyorlar
33. Manastır St. Nedela Kilisesinde Köylü Festivali
34. Grevena Şehrinin Panoraması
35. Resne
36. Veriya'daki Düğün
37. Kasaplar Hayvanların Derilerini Yüzüyor
38. Pazardaki Kasaplar, Bayram Günü St. Yovan İçin Haç Atma
39. Türk Askerleri ve Yayalar Geçit Töreni
40. Köylülerin Sınırda Kavgası
41. Vusa ve Pervioli'de Düğün
42. İlinden İsyancılarının Karşılanması (Deviyani,12.07.1908)
43. İlk Sırp Kulübü
44. Petar Gerasimov'un Düğünü

45. Manastır'da Epifani
46. Ulahlar Karaferye'de Suya Haç Atıyor
47. Sultan'ın Yelkenli Teknesi Selanik'te
48. Manastır İlçelerinden Köy Düğünleri
49. İlinden İsyancılarının Manastır'a Gelişi - II. Meşrutiyet Kutlamaları (1908)
50. Pero Gerasimov Düğünü
51. Grevena Kilisesi
52. Büyük Otomobilin Gösterisi (1909)
53. Pelister Kahramanları (1906-1907)
54. Avdella Köyü'nde Yunanistan Festivali (06.08.1906)
55. Deviyani'de İlinden Ordusunu Karşılama Töreni
56. Grevena'da Cenaze
57. Resne veya Ohri'de Romanya Bakanlarını Karşılama
58. Kasaplar
59. Manastır'da Sırp Bayrağının Geçit Töreni (1927)
60. Türk Süvarileri
61. Sultan V. Reşad'ın Ziyareti
62. Karaferye'de Panayır
63. Jön Türkler Konsolosluğun Önünde Hürriyet Konuşması Yapıyor
64. Sultan, Beçkinar Kafe Civarında Geçit Yapıyor
65. Tahta Geçen Aleksandar'ın Trenle Gelişi, Mitropoli'de Ölen Savaşçılar Adına Yapılan Dirge Heykelinin Dikilmesi İçin Temelin Kutsanması (1912, Manastır)
66. Sultan V. Mehmet Reşat Manastır'da, Tumbe Kafe, Selanik – Manastır Treni
67. Selanik'te Askerler ve Genç Kızların Geçit Töreni

Milton Manaki'nin kendi hazırladığı listesinden çıkarabileceğimiz sonuç şudur; liste film başlıkları üzerine değil çekilen görüntülerin içerikleri üzerine kuruludur.

Burada iki önemli noktaya dikkat edilmelidir.

Birincisi, Manaki Kardeşlerin filmleri 15m ila 50m uzunluktaki makaralardan oluşmaktadır. Filmler bir sıraya konulmadan çoğaltılmış ve Milton'a bu şekilde gösterilmiştir. Bu yüzden listede aynı olay hakkında benzer veya farklı başlıklara rastlanmaktadır.

Örneğin listedeki bazı başlıklar rahatlıkla bir film başlığı altında birleştirilebilecek içeriğe sahiptir: 1, 6, 12, 49 ve 63 numaralı başlıklar 1908 yılındaki Jön Türklerin II. Meşrutiyeti kutlama amacıyla düzenlenen etkinliklerle ilgilidir. Aynı durum 1911 yılındaki Romanya heyetinin Makedonya'da konaklamasını anlatan, listedeki 3, 15, 28, 35 ve 57 numaralı başlıklar için de geçerlidir.

Elbette, bu listede yer alan Sultan Mehmed V. Reşad'ın 1911 yılındaki Manastır ve Selanik ziyareti sırasında çekilen görüntüler en uzun bölümü oluşturur. Manaki Kardeşler, Osmanlı İmparatorluğu'nun son sultanlarından biri olan V. Mehmet Reşad'ın Balkanlara yaptığı bu ziyareti olağanüstü bir belgesel bütünlüğünün içinde ele almışlardır. Fakat Milton Manaki'nin yaptığı listede bu bütünün parçaları 4, 6, 7, 8, 10, 18, 27, 47, 61, 64 ve 66 numaralı farklı başlıklar altında çoğu kez tekrarlanmıştır.

Dikkat etmemiz gereken ikinci nokta ise, filmleri arşive teslim ettiği dönemde Milton Manaki'nin 75 yaşında, sağlık problemleri yaşayan biri olmasıdır. Bu nedenle listedeki başlıklarda mantıksızlıklara, aynı olay hakkında farklı isimlendirmelere ve yanlış tarihlendirmelere rastlıyoruz. Bunun örneği olarak Romanya heyetinin Makedonya ziyareti gösterilebilir. Milton'un listesine göre 1909 yılında Romanya Bakanlar Heyetinin yaptığı bir ziyaret söz konusudur. Fakat 1994 yılı Bükreş ziyaretim sırasında Romanya Sanat ve Bilim Akademisi'nde yaptığım araştırmalar sonucunda, basın kupürleri ve o döneme ait yazılı belgeleri incelediğimde bu heyetin Romanya Bakanları değil, sadece Romanya'dan gelen 29 seçkin şahsiyetten oluşan bir heyet olduğunu tespit ettim. Bu heyet Makedonya ziyaretini ise 1911 yılında, 1 - 20 Nisan tarihleri arasında gerçekleştirmiştir.

Manaki Kardeşler bağımsız olarak film çekmeye başladıklarında dünyaya ve hayata bakış açılarını olumlu yönde geliştirmişlerdir. Yeni bir sanat aracılığıyla gerçekleri aktarmanın öncü adımlarını atmışlardır. Manaki Kardeşlerin atölyeleri tarihe geçmiştir. Manaki Kardeşler sokağa çıkıp kameranın gidebileceği her yerde çekimler yapmışlardır. 20. yüzyılın başlarında dramatik

sosyal ve politik karışıklıklar yaşayan Balkanlar'a paha biçilmez belgesel filmler bırakmışlardır. Yeni sanatın temel ihtiyacının halk olduğunun farkına varıp, bu fikri yaratıcı ilke olarak sunmuşlardır."[100] Manaki Kardeşler "görüntü yönetmeninin yöntemi üzerinden eksiksiz bir varoluş izlenimi yaratmışlardır."[101]

Filmleri doğru bir biçimde sınıflandırabilmek için Milton Manaki tarafından yazılan liste dışında, Manastır Arşivi'nde Manaki Kardeşler bölümünde bulunan bir dizi arşiv malzemesini de inceledim. Bu şekilde 42 filmlik bir başlık sayısına ulaştım. Bu sayı da kesin olmayabilir.

Buraya kadar yazdıklarımızdan şu sonuca varabiliriz:

Diğer tüm sanat dallarında olduğu gibi, sinema sanatında da nesnel ve öznel yargılar mevcuttur. Nesnellik gerçeklere dayalı olma ve tarafsızlıkla nitelendirilirken, öznellik bireysellik ve özgünlük ile nitelendirilir. Nesnel yargılar sinema tarihini ilgilendirirken, öznel değerler film estetiği alanına girer. Nesnel yargılarda öznellik yer almamalı, gerçeklere titiz bir biçimde yaklaşılmalıdır. Bu prensipler hiç bir şekilde ihmal edilmemeli ve akılcı bir yaklaşımla belgelendirilmelidir. Öznel yargılar ise kendi gerçekleriyle uyuştukları sürece yaratıcı eserin gerçek değeriyle uyum içinde olurlar.

100 Борис Ноневски, Предговор кон каталогот Браќа Манаки, цит. дело, /н.п./

101 Ibid.

MANAKİ KARDEŞLERİN FİLMLERİNDE YAPI VE İÇERİK

1. YAKLAŞIM

Manaki Kardeşlerin filmlerinin tamamı belgesel türüne girer. Bu nedenle filmlerin içindeki belgesel altyapısının iyi okunması, onların sinemasının anlaşılmasında en önemli etkendir.

İlk olarak onların filmlerinin gerçeklere dayanma özelliğini, çekim tarihine göre sıralamalarını, somut içeriklerini, sonra da beslendikleri kaynakların kapsamını açıklamanın gerekli olduğunu düşünüyorum.

Başka bir deyişle, filmlerin estetik analizine geçmeden önce, Manaki Kardeşlerin filmlerinin içeriklerini açıklamayı uygun görüyorum.

Manaki Kardeşlerin bıraktıkları büyük birikime nesnel bakış açısıyla yaklaştımsa da yer yer öznel düşüncelerimi de (estetik bakış açısı) işin içine kattım. Bununla beraber estetikle ilgili düşüncelerim filmlerin tamamını kapsamamaktadır. Manaki Kardeşlerin sinemacılığı, bölgemizdeki insanların yaşamlarının kamera ile çekilmesinden çok daha öteye gitmiştir.

Filmler, yaratıcılarının yeteneklerine, çektikleri konuya ve nesnelere karşı estetik yaklaşımlarına şahitlik ederler. Bu durum film araştırmacısının estetik analizler yapmasına neden olur.

Bu yüzden "yaratıldıkları tarihe göre sunduğum" filmlerin somut bir şekilde içeriğini ifade etmekle, filmlerin formlarının ana-

lizini de yapmış oluyorum. Filmlerin estetik analize daha elverişli olduğu yerlerde, ayrı başlıkla kendi yorumlarımı aktaracağım. Manaki Kardeşlerin filmlerinin çoğu kendi kültürümüzden beslenen, yaratıcılık ve estetik açısından büyüleyici eserlerdir. Bu iki büyük ustanın filmlerinde ortaya koydukları yetenekleri hem düşündürücü hem de ufuk açıcıdır.

2. KAMERA

Filmlerin analizini yapmaya başlamadan önce, kısaca Manaki Kardeşlerin çekim yaptıkları kameranın teknik özelliklerini sunacağım.

Önceden de belirttiğimiz gibi kamera, Charles Urban Trading Co.'nun, Bioscope serisinin 300. örneğinin B modelidir. Yüksekliği 32cm, genişliği 14cm, derinliği ise 30cm'dir. Sadece kamera 2,5 kg ağırlığındadır. Kamerayla beraber 50 santimetre daha uzayabilen, 80cm boyunda bir tripod da mevcuttur. Kamera aynı zamanda bir projektördür. Kayıt için en çok 45 metre uzunluğunda olan filmler kullanılabilir. 3 inçlik objektif, farklı enstantanelere imkan sağlamaktadır (1/35'ten 1/1500'e kadar). Kamerada çekilmiş film miktarını gösteren ölçme aleti ve çekilen şeridin otomatik olarak geri çevrilmesini sağlayan sistem de vardır.

Kamera 300, metal ve alüminyum parçalar ile cilalı maundan yapılmıştır. Kamera bugün Makedonya Ulusal Arşivi'ne bağlı Manastır Şehir Arşivi'nde muhafaza edilmektedir.

3. MANAKİ KARDEŞLERİN FİLMLERİNİN ANALİZLERİ

Bu bölümde, Manaki Kardeşler tarafından çekilmiş 42 adet filmi sinematografik, tarihsel ve estetiksel yönden analiz edeceğim.

1. BÜYÜKKANNE DESPİNA (4,8 metre)

Manaki Kardeşler bu ilk filmlerinde kendi büyükannelerini çekmişlerdir. Despina dokuma yaparken üst açıdan çekilmiştir. Özel olarak düşünülmeden yapılmış da olsa bu sahnede garip bir sembolizm vardır: Despina'nın çıkrığı çevirmesiyle film kaydı da dönmeye başlar. Çıkrık, filmin habercisi olan yaşam tekerleğini anımsatmaktadır. Sembolizmin kullanılışı, sinemamızı başlatan bu tarihi sahneye özel bir anlam vermektedir.

2. EV İŞLERİ (DOKUMACI KADINLAR) (26,7 metre)

Manaki Kardeşler bu filmi, doğum yerleri olan Avdella'da, kendilerine ait evlerinin önünde çekmişlerdir. Despina ninenin de içinde olduğu bir grup kadının dokuma için yaptıkları hazırlıklar çekilmiştir. Film iki sahneden oluşmaktadır. İlk sahnede Despina nine oturup dokuma yapmakta, ikincisinde ise ayakta durmaktadır. Gündelik bir iş çekilmesine rağmen, ninenin yer değiştirmesi ve kadınların hareketlerinin sıralı olması bu filmin kadınların yaptıkları işe göre ayarlanmış olduğunu düşündürtüyor, yani burada bir tür yönetmenlik söz konusudur. Olay belirli bir alan ve ambiyans içinde sahnelenmiştir.